

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav filosofie a religionistiky

Diplomová práce

Mgr. Bc. Martin Koloušek, Ph.D.

Moderní právní stát v kontextu Hegelových *Základů filosofie práva*

Modern legal state in the context of Hegel's *Elements of the Philosophy of Right*

Praha 2021

Vedoucí práce: Mgr. Tereza Matějčková, Ph.D.

Na tomto místě bych rád poděkoval těm, bez kterých by tato práce nemohla vzniknout. Na prvním místě děkuji Mgr. Tereze Matějkové, Ph.D., odborné asistence Ústavu filosofie a religionistiky Filozofické fakulty, Univerzity Karlovy, za její cenné rady a připomínky, povzbuzení tam, kde bylo třeba, za poskytnutou literaturu, jakož i za inspiraci, kterou je svým studentům. Dále bych rád poděkoval účastníkům diplomového semináře pod vedením doc. MUDr. Štěpána Špinky, Ph.D., a doc. Mgr. Jana Palkosky, Ph.D., rovněž za cenné připomínky a za podnětnou atmosféru v průběhu celého semináře. Poděkování patří také společenství studentů a učitelů Ústavu filosofie a religionistiky, se kterým jsem se v průběhu svého studia setkával a vzdělával. Na neposledním místě pak patří mé poděkování a vděčnost mé rodině a mému partnerovi, Mgr. Ramilu Zamanovi, za jejich neutuchající podporu ve všem mém snažení.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 16. května 2021

Martin Koloušek

Klíčová slova (česky)

Hegel; moderní právní stát; policejní stát; proměny státu

Klíčová slova (anglicky):

Hegel; modern legal state; police state; changes of state

Abstrakt (česky)

Tato diplomová práce se zabývá analýzou moderního právního státu v kontextu Hegelových *Základů filosofie práva*. Hegel podává dosud vlivnou analýzu pojmu a fenoménu státu. Ač lze jeho stát označit jako stát policejní, má mnoho společného se současným moderním právním státem. V práci je nejprve podán stručný přehled vývoje myšlení o státě, následně je analyzováno Hegelovo pojetí státu, a konečně v závěrečné části jsou získané poznatky použity na ukázání vybraných problémů současného státu a Hegelova pojetí. Ukazuje se zejména, že jak Hegelův stát, tak současný moderní právní stát v sobě obsahují rozpor – totiž rozpor mezi svobodou na jedné straně a státní mocí na straně druhé. To se v soudobém státě ukazuje zejména na problematice pozici lidských práv. V tomto kontextu lze z Hegela čerpat radu a poučení pro současnost. V posledku se však ukazuje, že jak svoboda, tak lidská práva nejsou samozřejmostí, a je třeba vyvíjet úsilí k tomu, aby byly tyto hodnoty zachovány, a stát přitom stále mohl plnit své funkce.

Abstract (in English):

This diploma thesis deals with an analysis of modern legal state in the context of Hegel's *Elements of philosophy of Right*. Hegel is presenting an analysis of the concept and phenomenon of state, which is until contemporary times valid. Although his state can be described as a police state, it has a lot in common with contemporary modern legal state. First, in the thesis a brief overview of thinking about the state, consequently Hegel's conception of state is analyzed, and finally these findings are used to point out selected problems of contemporary state and Hegel's conception. Above all it is shown that Hegel's state, as well as contemporary modern legal state, contain in themselves a contradiction – a contradiction between freedom on one hand and state power on the other hand. In contemporary state is this obvious especially on the problematic position of human rights. In this context, it is possible to draw an advice and lesson from Hegel. However, at the end, it is shown that freedom, as well as human rights are not matter of course, and it is necessary to strive for preserving those values, while the state functions could be performed.

OBSAH

I.	Úvod	7
II.	Genese a stručný vývoj pojmu moderní stát.....	8
III.	Pojetí státu v Hegelových <i>Základech filosofie práva</i>	12
1.	Stručné zasazení Hegelovy nauky o státu do celkového kontextu jeho filosofie.....	12
2.	Stát.....	15
a.	Občanská společnost.....	16
b.	Stát.....	21
IV.	Vybrané problémy státu v kontextu Hegelovy nauky	30
1.	Střet dvou koncepcí – policejní stát a právní stát	30
2.	Účely státu a možnosti jejich plnění.....	36
3.	Oslabení státu – úkrok od Hegela.....	39
4.	Dědictví Hegelovy nauky v současném uvažování o státu	43
V.	Závěr.....	47
VI.	Appendix: stát v epidemii.....	48
VII.	Literatura	51

I. ÚVOD

Stát je něčím, co je, alespoň zdánlivě, nerozdílně spojeno s životem jednotlivce. Ve státě se člověk narodí, ve státě žije, ve státě zemře. Každý z těchto momentů je také státní mocí určen – stát je původcem právního řádu, který přiznává jednotlivci jeho právní subjektivitu, a který mu umožňuje právně jednat. Kdo nechce ve státu být, může odejít do státu jiného, je však obtížné, ne-li nemožné, stát opustit; zdá se, že alternativou je nanejvýše žití někde na okraji státu, nikoli však vně. To platí zejména pro moderní stát včetně moderního právního státu. I proto je stát zkoumán – zaměřit se lze na otázku vztahu státu a jednotlivce, případně na otázku legitimacy státu samého, tedy z jakých důvodů stát existuje, případně jaký je jeho cíl, účel a jednotlivé úkoly. V této souvislosti lze dále zkoumat možnosti a limity státu – a právě ty jsou – v určitém smyslu slova – předmětem této práce. Ptáme se tedy: jaké úkoly státu náleží? A jaké jsou jeho možnosti tyto úkoly plnit?

V práci přitom nejde o analýzu konkrétního historického státu. Jde spíše o pojmovou analýzu soudobého dějinného typu státu, kterým je moderní, nebo také demokratický právní stát, a to v kontextu koncepce státu, kterou vypracoval Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Toho lze bez nadsázky označit za jednoho z nejpronikavějších teoretiků státu. Jeho koncepce výrazným způsobem ovlivnila další státovědu, a lze se tak důvodně domnívat, že tímto způsobem prozařuje i do podoby současného moderního právního státu. Co to ale pro současný stát znamená?

Zároveň však lze již nyní říci, že Hegelův pojem státu se od soudobého moderního právního státu značně liší. Jsou tací, kteří Hegela rovnou označují za proponenta totalitarismu, v lepším případě za ideologa tehdejší restaurace pruského státu. Třebaže, jak bude ukázáno dále, toto není zcela oprávněné, zůstává skutečností, že rozdíly mezi Hegelovým a dnešním státem jsou. V čem tyto rozdíly spočívají? A konečně, jaká doporučení si může současný stát z Hegela odnést? Na tyto otázky se pokusíme zodpovědět.

Práce sama je – vedle úvodních poznámek k pojmu státu – rozdělena na dvě hlavní části. První z nich se zaměřuje na výklad Hegelovy filosofie se zřetelem na jeho pojetí státu – je zde vycházeno z jeho díla *Základy filosofie práva*. V druhé části pak budou zkoumány vybrané problémy plynoucí z Hegelova pojetí ve vztahu k modernímu právnímu státu.

II. GENESE A STRUČNÝ VÝVOJ POJMU MODERNÍ STÁT

V Hegelově filosofii práva je představen silný stát, který se stará o blaho občanů. Ti v zásadě nemají jinou možnost, než být členy státu. Částečně nepochopením tak Hegel bývá označován za předchůdce totalitárních států.¹ Kontrast jeho teorie se vyjevuje zejména ve srovnání s moderním právním státem, tedy státem, který převládá v prostoru soudobé kontinentální Evropy.² Otázky, které se v této souvislosti nabízejí, jsou trojího druhu: za první, jak spravedlivě zhodnotit Hegelův stát? Za druhé, jsou jeho odlišnosti od právního státu skutečně tak závažné? A za třetí, jak se Hegelova koncepce promítla do současných teorií státu, resp. v čem může být v současnosti relevantní? Pro zodpovězení těchto otázek je nicméně nejprve definovat, co je to stát.

Tradiční definice státu pracují s tříprvkovou strukturou, která vychází od Geoga Jellineka a v jisté míře již od Maxe Webera. Stát je dle těchto definic tvořen státním obyvatelstvem obývajícím státní území pod státní mocí.³ Tato definice arii nemůže pojem a fenomén státu postihnout v celé jeho šíři. Z historického hlediska lze konstatovat, že stát doprovází člověka již od raných počátků jeho společenské organizace. Nauka o státu je mladšího data než státní útvary, přesto se její historie dá počítat nejméně od Aristotela.⁴ Samotný terminus *stát* pak přináší Nicollò Macchiavelli v šestnáctém století našeho letopočtu.⁵ Konečně je třeba připomenout, že ač je v práci hovořeno o státu, pojem státu samotný není pojmem s všeobecnou platností, nýbrž popisuje politické uspořádání vznikající v evropském prostředí mezi 13. a 19

¹ Patrně nejvýraznějším autorem v tomto smyslu je Karl Popper. Ten ve svém díle *Otevřená společnost a její nepřátelé* odvážně interpretuje celou řadu myslitelů a ukazuje je jako předchůdce totalitarismu. V případě Hegela se přímo snaží ukázat totožnost jeho filosofie s filosofií moderního totalismu. Zde nebudeme jeho argumenty podrobněji zkoumat, protože to není předmětem práce, lze však konstatovat, že se jedná o interpretaci poněkud nevstřícnou. Viz Karl Raimund Popper, *Otevřená společnost a její nepřátelé II*, přel. Jana Odehnalová a Josef Moural (Praha: Oikoymenh, 2015), s. 33 n.

² V angloamerickém světě se místo koncepce právního státu prosadila koncepce rule of law. Ta se od právního státu liší zejména historickým vývojem a skutečností, že vznikla na podhoubí common law, v některých aspektech je však koncepcí právního státu blízká (mj. důrazem na právo), a bývá tak někdy zaměňována. V této práci se nicméně budeme soustředit na koncepci právního státu.

³ Viz Václav Pavlíček, *Ústavní právo a státověda. I. Díl. Obecná státověda* (Praha: Linde, 2007), s. 46. Viz také Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie* (Tübingen: Mohr, 1980), s. 29 a s. 822.

⁴ Ačkoli lze určité prvky státovédného myšlení nalézt již např. v Hérodotových *Dějínách*, systematické pojednání o státu a vládě nacházíme až u Aristotela, zejména v jeho *Politice*.

⁵ Ke vzniku a vývoji tohoto termínu viz Quentin Skinner, *O státě*, přel. Jakub Jinek (Praha, Oikoymenh, 2012), s. 9 n. Z této skutečnosti mj. plyne, že před Macchiavellim termín stát neexistoval, a ti, kteří o státu mluvili, tak používali různá, době a místu poplatná označení – jako např. *polis*, *civitas*, *respublica*, a podobně. V této práci však budu z důvodu přehlednosti používat obecný termín *stát* i u autorů před Macchiavellim, vyjma případů, kdy z kontextu bezprostředně vyplyne potřeba použít zvláštního termínu.

stoletím.⁶ Tím je implicitně určen rozsah této práce. Pro hlubší diskusi těchto aspektů však v této práci není místo, ostatně tyto diskuse nejsou jejím předmětem. S ohledem na téma práce tak budou v této kapitole stručně vymezeny zásadní momenty filosofického myšlení o státě, a následně bude představen jeden z historických typů státu, moderní stát.

Aristotelés byl zřejmě vůbec první, kdo stát pojal vědeckým prismatem, a následující státověda z něj dodnes čerpá. Stát je dle Aristotela útvarem, který je přirozený,⁷ a co do přirozenosti tak má přednost před jednotlivcem.⁸ Vychází přitom z koncepce člověka coby *zoon politikon*.⁹ Cenná je Aristotelova klasifikace forem státu. Aristotelés podle počtu vládnoucích a podle toho, je-li daná forma dobrá či špatná, rozlišuje celkem šest forem státu: monarchii, aristokracii a politeiu jako dobré, tyranii, oligarchii a demokracii jako špatné.¹⁰ Toto dělení jen s drobnými obměnami přejímá řada následujících autorů a pracuje se s ním dodnes. Dalším dědictvím, které Aristotelés dává budoucím generacím, je počátek nauky o dělbě moci. Rozlišuje moc zákonodárnou, výkonnou a soudní.¹¹ Ač je jeho rozlišení v zásadě popisné, dává (nepřiznaný) základ modernímu požadavku rozdělení moci ve státě, který formuloval Montesquieu.¹²

Významným pro vývoj myšlení o státě byl Nicolló Macchiavelli. Ten, jak už bylo řečeno, poprvé použil termín *stát*. Jeho další přínos pak spočíval v tom, že vzal Aristotelovo dělení forem státu, to zredukoval, a dal tak světu dvojici pojmů – monarchie a republika.¹³ Jestliže tak Aristotelés dělí formy státu podle toho, zda vládne jeden, několik nebo množství, Macchiavelli je dělí pouze podle toho, zda vládne jeden, nebo více.

⁶ Viz k tomu Ernst-Wolfgang Böckenförde, „Die Entstehung des Staates als Vorgang der Säkularisation“, In: Ernst-Wolfgang Böckenförde, *Recht, Staat, Freiheit* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2016), s. 92.

⁷ Viz Aristotelés, *Politika*, přel. Pavel Vychodil (Praha: J Otto, c1895), s. 2 n. (1252a24 n.), dál pak Jakub Jinek, *Obec a politično v Aristotelově myšlení* (Praha: Oikoymenh, 2017), s. 92 n. S tezí, že Aristotelův stát je přirozeným útvarem, nesouhlasí David Keyt. Srov. David Keyt, „Three Basic Theorems in Aristotle’s Politics“, In: David Keyt a Fred D. Miller jr. (vyd.), *A Companion to Aristotle’s Politics*. (Oxford/Cambridge (Mass.): Blackwell, 1991), s. 118–14.

⁸ Aristotelés, *Politika*, s. 4 (1253a19).

⁹ Viz Richard Grant Mulgan, „Aristotle’s Doctrine that Man is a Political Animal“, *Hermes* 102. Bd., H. 3 (1974), s. 438–445.

¹⁰ Viz Aristotelés, *Politika*, s. 64 (1279a35–1279b11). Je ovšem pravdou, že první toto rozdělení učinil Hérodotos ve svých *Dějínách*. Viz k tomu Hérodotos, *Dějiny* 3.80–82. [cit. 7. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0125>. Na Hérodotův přínos upozorňuje Gumplowicz. Viz Ludwig Gumplowicz, *Dějiny teorií o státu I.*, přel. Adolf Gottwald (Praha: Karel Stan. Sokol, 1911), s. 34–36.

¹¹ Viz Aristotelés, *Politika*, s. 151–152 (1297b–1298a).

¹² Charles-Luis de Montesquieu, *O duchu zákonů I*, přel. Hana Fořtová (Praha: Oikoymenh, 2010), s. 183.

¹³ Niccolò Macchiavelli, *Kníže*, přel. Bedřich Pacák (Roudnice nad Labem, 1873), s. 3.

Zásadní příspěvek státovědě přináší Thomas Hobbes, který se stává prvním proponentem tzv. moderního státu.¹⁴ Thomas Hobbes je nejčastěji, byť nepřesně, chápán jako obhájce absolutismu, případně je zkoumán spolu s Johnem Lockem jako zakladatel společenskosmluvních teorií vzniku státu. Zásadní přínos Thomase Hobbese však spočívá v tom, že v rámci svého *Leviathana* vytváří pojem státu, který je poprvé oddělen jak od osoby panovníka, tak od jeho občanů.¹⁵ Tím vytváří pojem státu, který je jednak založen na právu – na společenské smlouvě –, jednak je nezávislý na konkrétních okolnostech, jako je panovník či konkrétní lidé.

Významným autorem je – ze soudobého hlediska – konečně Georg Jellinek, jehož definice státu je uznávána dodnes: „Stát jest svazová jednotka usedlých lidí, opatřena původní mocí vládní.“¹⁶ Ač se posléze definice státu měnila, upravovala a zpřesňovala, tyto tři prvky jsou málokdy vynechány. V současné státovědě se jako čtvrtý prvek státu uvádí mezinárodní uznání.

Stát Hobbesovy konstrukce je právním výtvozem; dalším vývojem pak dokonce nabývá formu práva.¹⁷ To se stává zřetelné zejména v koncepci právního státu, která vzniká v německé státovědě zejména v druhé polovině 19. století a její prvky jsou dnes přítomny zejména ve státech kontinentální Evropy.¹⁸ Myšlenka právního státu vzniká na podkladu filosofie Immanuela Kanta.¹⁹ Ten, mimo jiné, ztotožňuje stát s právním řádem;²⁰ tuto myšlenku posléze přejali radikální právní pozitivisté Hans Kelsen a František Weyr.²¹ Poslední ze jmenovaných

¹⁴ Viz Georg Jellinek, *Všeobecná státověda*, přel. Břetislav Foustka (Praha: Jan Laichter, 1906), s. 303 n. Klasifikace států na dějinné typy je jen jednou z možných klasifikací. Vedle moderního státu je tímto prismatem rozlišován ještě stát starověchodní, hellénský, římský a středověký.

¹⁵ Bernard Bosanquet, *Philosophical theory of the State* (Kitchener: Batoche Books, 2001), s. 71.

¹⁶ Georg Jellinek, *Všeobecná státověda*, s. 184.

¹⁷ Viz Pavel Holländer, „Soumrak moderního státu“, *Právník* 1 (2013), s. 3.

¹⁸ V zemích common law, tedy zejména ve Velké Británii a Spojených státech amerických se prosadila odlišná koncepce, totiž rule of law. V právním státě má primát psané právo ve formě zákona. Ten je přijímán demokraticky legitimovaným zákonodárným sborem a představuje apriorní tvorbu práva. Důraz je kladen vázanost státu právem; základní hodnotou právního řádu je právní jistota. Koncepce rule of law naproti tomu vychází z mnohosti pramenů práva, důraz je kladen zejména na soudní rozhodování. Tvorba práva je převážně aposteriorní. Lze konstatovat, že v současnosti dochází vlivem globalizace a dalších vlivů ke sblížení obou koncepcí v mnoha ohledech – ve státech kontinentální Evropy tak získává na významu soudní rozhodování a postavení soudce, v systému common law naproti tomu získává větší slovo psaný zákon. Stručně k rozdílu mezi oběma koncepcemi viz Aleš Gerloch, *Teorie práva* (Plzeň: Aleš Čeněk, 2017), s. 220–221.

¹⁹ K tomuto myšlenkovému základu a jeho vývoji viz Jean-François Kervégan, *The Actual and the Rational*, přel. Daniela Ginsburg a Martin Shuster (Chicago: The Chicago University Press, 2018), s. 148 n.

²⁰ Kant říká: „Ein Staat (*civitas*) ist die Vereinigung einer Menge von Menschen unter Rechtsgesetzen.“ Immanuel Kant, *Metaphysik der Sitten* (Leipzig: Felix Meiner, 1945). Viz k tomu také Jean-François Kervégan, *The Actual and the Rational*, s. 152.

²¹ Viz Hans Kelsen, „Sociologická a právnícká idea státní“, přel. Karel Engliš, in: *Sborník věd právních a státních XIV* (Praha: Bursík a Kohout, 1914), s. 87 n. Reprintováno v Hans Kelsen – Ondřej Horák (ed.), *O státu, právu a*

bere sociologickou definici státu, podanou Maxem Weberem, a převádí ji do podoby práva tak, že státní moc pro něj znamená působnost státních norem, státní území pak je místním vymezením těchto norem, obyvatelstvo pak vymezením osobní působnosti norem.²² I když taková definice není neproblematická, naznačuje, jak úzce je stát s právem spojen. Stát je s právem spojen i v dalším ohledu; získává charakter právního subjektu,²³ je tak svého druhu osobou. Této představě odpovídají i některé organické teorie státu, dle kterých je stát organismem. Takový stát může samostatně jednat, jedná se, jak bylo řečeno, o subjekt oddělený od svých občanů i panovníka, který je toliko jeho orgánem, kterým se stát projevuje navenek a kterým jedná.²⁴ S tím souvisí důležitý problém, totiž jakým způsobem stát jedná, jakým způsobem se utváří státní vůle. Georg Jellinek, na podkladě rozlišení forem státu, vidí dva způsoby tvorby státní vůle: přirozený a umělý. Přirozeným způsobem tvorby vůle pak myslí to, že vůle státu se vytváří zcela v jedné fyzické osobě (monarchovi), a vůle tohoto jednotlivce je tak totožná s vůlí státu. Tomu odpovídá monarchie. Naproti tomu umělý způsob tvorby státní vůle spočívá v tom, že se jedná o výsledek většího množství vůlí fyzických osob určitým, právem upraveným, postupem (např. hlasováním). Taková vůle je vůlí sboru, nelze ji přiřadit k jedné živoucí osobě, jedná se o právní konstrukt. Tomu odpovídá státní forma republiky.²⁵

Lze završit, že vývojem v 19. a 20. století stát získává zejména tyto vlastnosti: „abstrakce, linearita, symetrie, obecnost, univerzálnost, racionalita, byrokracie, právní stát, ústava a ústavnost, ambice na úplnost (institucionální), vnitřní suverenita (výlučnost), vnější suverenita (stát je základním subjektem mezinárodního práva), pořádací principy právního řádu, mezi něž patří bezrozpornost a obsahová konzistentnost, stupňovitá výstavba, relativní ustálenost systému práva a jeho jazyka, relativní stálost práva.“²⁶

demokracii. Výběr prací z let 1914–1938 (Praha: Wolters Kluwer, 2015). Dále viz František Weyr, *Teorie práva* (Brno – Praha: Orbis, 1936), s. 89.

²² Viz František Weyr, *Teorie práva*, s. 220 n.

²³ Viz Georg Jellinek, *Všeobecná státověda*, s. 173 n.

²⁴ Terminologií současné teorie právnických osob by se dalo říci, že stát je právníckou osobou.

²⁵ Viz Georg Jellinek, *Všeobecná státověda*, s. 707 n. Viz také výklad o Macchiavelliho rozdělení státních forem výše.

²⁶ Pavel Holländer, „Soumrak moderního státu“, s. 8.

III. POJETÍ STÁTU V HEGELOVÝCH *ZÁKLADĚCH FILOSOFIE PRÁVA*

Hegel o státu pojednává především ve svých *Základech filosofie práva*. V těch hned v počátku vymezení předmět filosofické vědy o právu, kterým je „*idea práva*, pojem práva a jeho uskutečnění“.²⁷ V rámci dalšího výkladu pak konstatuje, že půdou práva obecně je duchovno, a jeho východiskem je vůle.²⁸ Dále zkoumá, co to je vůle, jak působí, jak se člení, a na tomto podkladě dělí sféry práva na tři: sféra abstraktního práva, sféra morality, a sféra mravnosti.²⁹ V tomto kontextu je zasazena jeho nauka o státu.

1. Stručné zasazení Hegelovy nauky o státu do celkového kontextu jeho filosofie
Hegel říká: „Stát je skutečnost mravní ideje – mravní duch, jakožto *zjevná*, sobě samé jasná, substanciální vůle, která se myslí a ví, a to, co ví a pokud to ví, vykonává.“³⁰ Protože toto vymezení není samozřejmé, je nejprve třeba stručně vysvětlit některé pojmy.³¹ Na tomto podkladě bude posléze vyložen Hegelův pojem státu.

V Hegelově politické filosofii je vůle klíčovým pojmem. V rámci vůle vykládá pojem svobody, z vůle vyvozuje pojem práva a následně pojem státu. Jakým způsobem tedy Hegel o vůli pojednává? Vůle je dle Hegela jednotou dvou momentů.³² Prvním momentem je tzv. čistá neurčenost, tedy moment „čisté reflexe Já v sobě, ve které je rozpuštěno každé omezení, každý díky přírodě, potřebám, žádostem a pudům bezprostředně existující nebo čímkoli daný a určený obsah.“³³ Tento element představuje „neohrazenou nekonečnost *absolutní abstrakce* neboli *všeobecnost, čisté myšlení* sebe sama.“³⁴ Vůle je tedy v určitém sebevztahu, kdy se v sobě reflektuje jako čisté Já, které je očištěno od veškerých vnějších vlastností a vlivů. Vůle je abstrahována od veškerých dalších určení Já, a jako taková myslí sebe sama. Uchopuje se tedy

²⁷ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Základy filosofie práva*, přel. Vladimír Špalek (Praha: Academia, 1992), § 1. V následujícím textu bude tento Hegelův text odkazován pouze zkratkou „ZFP“ a číslem paragrafu spolu s případným upřesněním místa. V této práci vycházím kromě citovaného českého překladu také z německého vydání – Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (Stuttgart: Reclam, 2009).

²⁸ ZFP, § 4.

²⁹ ZFP, § 33.

³⁰ ZFP, § 257.

³¹ Hned v počátku je třeba připomenout, na co upozorňuje Robert Pippin, totiž že Hegel se ve svém myšlení sice vyrovnává s celou řadou zásadních filosofických problémů, nicméně je, stejně jako řada jiných filosofů, neřeší, nýbrž je ruší tím, že reformuluje tradiční formulace těchto problémů. Vytváří tak svého druhu nové myšlení, což se projevuje i na jeho práci s pojmy. Viz k tomu Robert Pippin, „Hegel, Freedom, The Will“, in: Ludwig Siep (Hrsg.), *G. W. F. Hegel: Grundlinien der Philosophie des Rechts*, (Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2017), s. 23.

³² ZFP, § 7.

³³ ZFP, § 5.

³⁴ ZFP, § 5.

jakožto čisté já, abstrahované od všech svých nahodilých vlastností. Tato vlastnost vůle vede k tomu, že já jsem subjektem, že se jako jedinec vztahuji k sobě samému.³⁵ To také znamená, že Já se může odpoutat od všech svých určení, vzdát se jich, a je tak nadáno negativní svobodou.³⁶

Takové určení vůle však podle Hegela nemůže stačit. Svoboda zde vyjádřená je negativní svobodou, či také svobodou rozvažování. Hegel takovou svobodu považuje za svobodu prázdna, která, je-li obrácena ke skutečnosti, projevuje se v politice fanatismem rozbíjení veškerého dosavadního společenského pořádku. V této souvislosti Hegel přímo zmiňuje hrůzy Francouzské revoluce.³⁷ Aby byla vůle úplná, je jí třeba i druhého momentu. Tímto druhým momentem vůle je, že toto Já přechází od nerozlišené neurčenosti ke kladení určenosti jakožto obsahu a předmětu. Vůle si tím, že si klade určený obsah, určuje sebe samu, a vstupuje tak do jsoucna vůbec. Dosud neurčené a abstraktní Já se tak stává určeným a zvláštním.³⁸ Klíčovým prvkem tohoto určování se je chtění. Já, tím, že chce, chce něco určitého, něco zvláštního, čímž se klade jako určené. Určujícím momentem vůle tak je to, že vůle chce něco určitého, a tímto chtěním se již určuje, vyděluje z obecného.³⁹

Vůle tedy je, jak již bylo řečeno, jednotou těchto dvou momentů, které se navzájem zprostředkovávají. Na jedné straně stojí obecnost vůle, na straně druhé je zvláštnost jejího obsahu. Tyto momenty společně vytvářejí subjektivitu a svobodu jedince.⁴⁰ Vůle přitom není ničím hotovým,⁴¹ nýbrž je činností – pohybuje sama sebe od obecného ke zvláštnímu a zpět,⁴² reflektuje se ve své obecnosti a určuje se různými zvláštními obsahy.

V rámci tohoto určení vůle rozlišuje Hegel dvě formy vůle – formální vůli jakožto sebevědomí, kdy určenost je formálním protikladem subjektivního a objektivního jakožto vnější bezprostřední existence,⁴³ a obsah vůle, který je vlastním určením vůle, jejím v sobě

³⁵ Viz Olga Navrátilová, *Stát a náboženství v Hegelově filosofii* (Praha: Oikoymenh, 2015), s. 67.

³⁶ ZFP, § 5, Poznámka.

³⁷ ZFP, § 5, Poznámka a Dodatek. Na jiném místě Hegel explicitně zmiňuje pojetí vůle J. J. Rousseaua, ke kterému se staví kriticky. Kritizovaný nedostatek Rousseaua spočívá dle Hegela v tom, že pojal vůli jen v určené formě jedinečné vůle, a následně společnou vůli pojímal jen jako to, co je společné (tedy nahodilý průsečík vůli jednotlivců), nikoli jako to, co je o sobě a pro sebe rozumné. Viz ZFP, § 258, Poznámka.

³⁸ ZFP, § 6.

³⁹ ZFP, § 6, Dodatek.

⁴⁰ Viz Olga Navrátilová, *Stát a náboženství v Hegelově filosofii*, s. 67.

⁴¹ ZFP, § 7 poznámka.

⁴² Viz Olga Navrátilová, *Stát a náboženství v Hegelově filosofii*, s. 67.

⁴³ ZFP, § 8.

reflektovaným ozvláštňením vůbec.⁴⁴ Toto rozlišené určení vůle je zprvu bezprostřední⁴⁵ – vůle má sebe samu za obsah, je si tedy předmětem. „Tak je vůle jen o sobě svobodná, čili pro nás, čili je to vůbec vůle ve svém pojmu.“⁴⁶ Vůle je tedy dle Hegela svobodná potud, pokud je sama sobě předmětem, tedy, jinak řečeno, chce sebe sama, sama sebe si uvědomuje, a to jakožto chtějící. Teprve tehdy je zároveň vůle vůlí. Takovou vůli Hegel dále označuje za vůli bezprostřední a přirozenou; vůle je také určena přírodou, a jako taková je v sobě konečná.⁴⁷ Vůli se naskýtá množství pudů, jejichž možnost uspokojení je pokaždé jiná. Vůle se tedy rozhoduje, které z nich a jakým způsobem uspokojí. Tímto rozhodnutím si vůle dává formu jedinečnosti a stává se vůbec skutečnou vůlí.⁴⁸ Vůle tedy tím, že se obrací k různým předmětům, dělá je svými obsahy, se rozhoduje. Tím klade sebe jako vůli určitého individua, která je odlišná od jiného individua.⁴⁹

Vůle je svobodná. Tuto svobodu však Hegel odlišuje od libovůle.⁵⁰ Odmítá představu, že svoboda znamená dělat si, co chce. Svobodná vůle vždy existuje mezi jsoucny, dává si obsahy, které však existují mimo ni. Vůle je na jedné straně abstraktní a neurčená, a jako taková se nemusí určovat žádným obsahem, aby však byla podle Hegela vůlí, musí nakonec nějaký obsah zvolit.⁵¹ Jakožto libovůle si může zvolit, jaký obsah chce, dospěje tak však k nekonečnému řetězení konečných obsahů, čímž se činí nesvobodnou.⁵² Skutečně svobodná vůle je schopna se nad konečné obsahy povznést a vztáhnout se k obecnému. Hegelovo pojetí vůle, jak je vidět, je poněkud nesamozřejmé. Liší se výrazně od svých předchůdců. Thomas Hobbes na příklad považoval svobodu toliko za nepřítomnost vnějších překážek.⁵³ Hegel nesouhlasí ani s Immanuelem Kantem, jehož pojetí svobody považuje za jednostranné – je v něm obsažen pouze formální prvek svobodného sebeurčení, nikoli však obsah, který si vůle musí klást, aby byla vůlí.⁵⁴ Hegel v tomto ohledu souhlasí s determinismem, který proti abstraktnímu sebeurčení postavil obsah, problém determinismu však zase spočívá v tom, že odmítá svobodu

⁴⁴ ZFP, § 9.

⁴⁵ ZFP, § 10.

⁴⁶ ZFP, § 10.

⁴⁷ ZFP, § 11.

⁴⁸ ZFP, § 12.

⁴⁹ ZFP, § 13.

⁵⁰ ZFP, § 15.

⁵¹ Viz k tomu Olga Navrátilová, *Stát a náboženství v Hegelově filosofii*, s. 70.

⁵² ZFP, § 16.

⁵³ Thomas Hobbes, *Leviathan*, přel. Karel Berka. Z pozůstalosti k vydání připravili Jiří Chotaš, Zdeněk Masopust a Marina Barabas (Praha: Oikoymenth, 2009), s. 91 (XIV., 2).

⁵⁴ Viz ZFP, § 15 Poznámka. Viz také Olga Navrátilová, *Stát a náboženství v Hegelově filosofii*, s. 69–70.

jako takovou. Hegel odmítá představu, že svoboda znamená, že „můžeme dělat, co chceme,“⁵⁵ odmítá ale i představu determinismu. V jeho pojetí je svoboda jakousi syntézou mezi oběma přístupy – svobodná je vůle složená ze dvou momentů – čisté sebereflexe na jedné straně a určováním se dáváním si obsahů na straně druhé.

Vůle je na jednu stranu libovůlí,⁵⁶ na straně druhé je konečná, neboť její obsahy jsou něčím konečným,⁵⁷ což vede k tomu, že v mnohosti pudů si tyto překáží či se navzájem vylučují, a vůle tak musí pro uspokojení jednoho jiné pudy podřídít či obětovat.⁵⁸

Zajímavé z hlediska dalšího zkoumání je, že z pojmu svobodné vůle Hegel vyvozuje pojem práva. Říká, že „to, že nějaké jsoucno vůbec je *jsoucnem svobodné vůle, je právo*. – Právo je tedy vůbec svoboda jakožto idea.“⁵⁹ Na tomto základě posléze člení Hegel tři stupně vývoje vůle: vůle bezprostřední, jejíž pojem je abstraktní – osobnost, a které odpovídá sféra abstraktního a formálního práva, dále vůle z vnějšího jsoucna reflektovaná do sebe jakožto subjektivní jedinečnost určená proti obecně, čemuž odpovídá sféra morality, a konečně jednota a pravda těchto dvou abstraktních momentů, které odpovídá mravnost.^{60, 61}

2. Stát

Stát podle Hegela je „skutečnost mravní ideje – mravní duch, jakožto *zjevná*, sobě samé jasná, substanciální vůle, která se myslí a ví, a to, co ví, a pokud to ví, vykonává. V mravu má svou bezprostřední existenci a v *sebevědomí* jednotlivce, v jeho vědění a činnosti, svou

⁵⁵ ZFP, § 15 Poznámka.

⁵⁶ ZFP, § 15.

⁵⁷ ZFP, § 16.

⁵⁸ ZFP, § 17.

⁵⁹ ZFP, § 29.

⁶⁰ ZFP, § 33.

⁶¹ Hegel rozlišuje moralitu a mravnost. Francesca Menegoni toto rozdělení shrnuje tak, že v Hegelově pojetí mravnost (*Sittlichkeit*) říká, co má člověk dělat ve společnosti jakožto člen rodiny, při výkonu práce či povolání, nebo jako přímý či nepřímý účastník veřejného života, zatímco moralita určuje podstatu jednání, nakolik je odlišeno od události či činu, a je spojena s odpovědností jednajícího. Viz Francesca Menegoni, „Elemente zu einer Handlungstheorie in der ‚Moralität‘“, in: Ludwig Siep (Hrsg.), *G. W. F. Hegel: Grundlinien der Philosophie des Rechts*, s. 111. Jinak řečeno, mravnost souvisí s tím, jak se má člověk chovat jakožto člen společnosti, zatímco moralita více souvisí s hodnocením jedincova jednání. Oba pojmy, moralita (resp. morálka) a mrav nebývají v současnosti zřetelně rozlišovány, ba bývají zaměňovány. Klíč k jejich rozlišení lze hledat v tom, odkud pochází sankce obsažená v pravidlech těchto normativních systémů – zda pochází ze společnosti, či ze svědomí jednotlivce. Který z těchto systémů je mravem a který moralitou však není chápáno jednoznačně. Za účelem přiblížení daného rozdílu lze rovněž vzít na pomoc soudobé rozlišení pozitivní morálky a normativní morálky. Lze konstatovat, že stran obou pojmů přetrvává určité zmatení. Za všechny viz Ottfried Höffe, *Lexikon der Ethik* (München: C. H. Beck, 1992), s. 185, heslo Moral u. Sitte. V rámci této práce však nemá smysl po rozlišení obou pojmů v obecném užití dále bádát; lze se spokojit s tím, že Hegel je odlišuje výše popsáním způsobem.

zprostředkovanou existenci, tak jako sebevědomí jednotlivce díky smýšlení, má v něm, jakožto své bytnosti, účelu a produktu své činnosti, svou *substanciální svobodu*“.⁶² Co to znamená?

Hegel spojuje stát – stejně jako právo, morálku a mrav – s vůlí. Souhlasí v tomto s Rousseauem, který rovněž za princip státu označuje vůli,⁶³ a řadí se do řady novověkých myslitelů, kteří – v určitém smyslu – činili taktéž.⁶⁴ Díky svému konceptu vůle však jde dál, než tito myslitelé. Ty kritizuje, že nepochopili dostatečně, co to vůle je.⁶⁵ Hegel stát považuje za samostatnou entitu, která má svou vůli, která se poznává, a která si jako taková klade za svůj obsah různé účely, které následně vykonává. Existence státu je přitom dvojí – stát existuje jednak v mravu, ve kterém má bezprostřední existenci, jednak v sebevědomí jednotlivce, ve kterém má existenci zprostředkovanou.

a. Občanská společnost

Aby bylo zřejmé, co konkrétně Hegelův pojem státu znamená, a jak se liší od jeho předchůdců, je třeba se zastavit u pojmu občanské společnosti a jejích principů. Principy občanské společnosti jsou dva. Prvním z nich je konkrétní osoba, resp. „celek potřeb a smíšení přirozené nutnosti a libovůle“⁶⁶ – tedy jednotlivec ve své zvláštnosti, se svými potřebami a žádostmi, se svou vůlí a libovůlí. Samotný tento princip však pro utvoření občanské společnosti nestačí. Druhým principem je táž zvláštní osoba, nyní ale pojímána ve vztahu k druhé takové zvláštní osobě. Každá osoba se tak uplatňuje a uspokojuje skrze druhou osobu a jako taková je zprostředkována formou obecnosti.⁶⁷ Hegel zde poukazuje na to, že jednotlivce je třeba chápat spolu s jeho potřebami. Jednotlivec se sice ve vlastním chápání může od těchto potřeb a dalších nahodilostí abstrahovat, následně se však, aby byl vůlí, musí k těmto potřebám vrátit a určitým způsobem je realizovat. Jako takový však jednotlivec neexistuje izolovaně, nýbrž jeho bytí je spojeno s bytím ostatních jednotlivců, kteří také mají své potřeby, které realizují. Potřeby

⁶² ZFP, § 257.

⁶³ ZFP, § 258 poznámka.

⁶⁴ Na mysli zde mám především Thomase Hobbesa a Johna Locka, kteří – každý svým způsobem – stát zakládají na smlouvě. Ač lze tento koncept z celé řady perspektiv rozporovat, je zjevné, že tímto způsobem také kladou do počátku státu vůli.

⁶⁵ Jmenovitě kritizuje především již zmíněného Rousseaua, který dle Hegela vůli jakožto princip státu pojímal pouze v určité formě jedinečné vůle a obecnou vůli jen jako vůli společnou, nikoli jako obecnou a o sobě rozumnou. Viz ZFP, § 258 poznámka. Důsledky takto pojaté vůle vidí Hegel v teroru Francouzské revoluce. Viz Olga Navrátilová, *Stát a náboženství v Hegelově filosofii*, s. 90.

⁶⁶ ZFP, § 182.

⁶⁷ Ibidem.

jednoho jednotlivce se mohou realizovat pouze prostřednictvím dalších jednotlivců a jejich potřeb. Vytváří se zde tak určité předivo vztahů, které vytváří občanskou společnost.

Občanská společnost je jednotou mezi jednotlivci. Jako taková představuje rozdíl mezi rodinou a státem, mezi které vstupuje; jejich existenci však předpokládá. Hegel říká, že v rámci občanské společnosti je každý jedinec sám sobě účelem a ostatní mu jsou ničím. Přesto s nimi musí vstupovat do vztahu, protože pouze skrze ně může naplnit své potřeby. Zvláštní účel tímto vztahem k ostatním zvláštním účelům získává formu obecnosti, a tím, že uspokojuje sebe, uspokojuje i ostatní.⁶⁸ Co je tím myšleno, si lze představit na jednoduchém příkladu. Určitý jedinec má za svou potřebu – dejme tomu – obstarat živobytí pro sebe a svou rodinu. Jak obstarají živobytí ostatní, je mu v tuto chvíli jedno – musí se postarat o sebe. Protože je pekařem, obstarává si živobytí tím, že peče a prodává své pekařské výrobky, za utržený obnos kupuje od jiných jiné potraviny, které sám nevyrobí, ošacení, a další věci denní potřeby. Když prodává svůj chléb, je mu vcelku jedno, že ostatní ho kupují, aby neměli hlad, a když kupuje jiné výrobky od jiných, může mu být zcela lhostejné, že tito prodejci tímto způsobem obstarávají živobytí zase pro sebe. Náš jedinec činí vše pro to, aby ukojil potřeby své, a je tak v tomto ohledu sobecký, ostatní má za prostředky k tomuto cíli. Přesto tím, že realizuje své potřeby, realizuje potřeby ostatních. Tento sobecký účel zakládá dle Hegela systém všestranné závislosti, kdy blaho jedince a jeho právní existence jsou spjaty s blahem a právní existencí ostatních.⁶⁹ Tato jednota jednotlivců a jejich potřeb je občanskou společností, nikoli však státem. Za stát tento systém lze považovat jen v provizorním, nouzovém smyslu.⁷⁰

Aby občanská společnost mohla tímto způsobem fungovat, obsahuje dle Hegela tři momenty: systém potřeb, právní systém a policie a korporace.⁷¹ V rámci pojednávání o systému potřeb rozlišuje Hegel opět tři momenty: druhy potřeb a uspokojení, práci a majetek,⁷² protože to však z hlediska státu není zajímavé, nebude to zde dále rozvedeno. Zajímavější je pojednání o právním systému. Právo je reflexí relativnosti vzájemného vztahu potřeb a práce. Tato sféra relativnosti dává právu jsoucno, díky této sféře je právo obecně uznávané, věděné a chtěné.⁷³

⁶⁸ ZFP, § 182, Dodatek.

⁶⁹ ZFP, § 183.

⁷⁰ ZFP, § 183.

⁷¹ ZFP, § 188.

⁷² ZFP, § 189.

⁷³ ZFP, § 209.

V rámci této sféry je Já chápáno jako obecná osoba, ve které jsou všichni identičtí.⁷⁴ Zde se projevuje to, že od jednotlivce je získán pojem osoby abstrakcí od jeho veškerých určení. Lidé si jsou tedy rovni jakožto osoby, a v této své charakteristice jsou stejní. Objektivní skutečnost práva pak spočívá jednak v tom, že je pro vědomí, tedy je věděno, jednak v tom, že má platnost, konečně pak, že má být věděno jako něco obecně platného.⁷⁵ V tomto kontextu Hegel říká, že právo o sobě je právo pozitivní a má formu zákona.⁷⁶ Právo vstupuje do jsoucna ve vztahu ke zvláštnímu, je tedy užito na jednotlivé zvláštní složky společenských vztahů, jako jsou různé druhy vlastnictví a smluv, a podobně.⁷⁷ Právo však má také tu vlastnost, že může být použito na jednotlivý případ. Požadavkem práva mimo jiné je, aby bylo veřejně známé⁷⁸ a formalismus, tedy aby zejména akty týkající se vlastnictví měly předepsanou formu.⁷⁹ Konečně pak Hegel ve vztahu k právu hovoří o soudu a průběhu řízení před ním.⁸⁰ Z hlediska tématu práce je konečně účelné zmínit třetí z momentů občanské společnosti – policii a korporace.

Občanská společnost je společnost individuí, která mají své potřeby, které uskutečňují. Naplnění blaha jednotlivce je však možností, jejíž naplnění je odvislé od nahodilostí. Tyto nahodilosti překonává obecné právo. Aby však bylo dosaženo nerušeného uskutečňování potřeb blaženosti, a aby bylo právo dodržováno, potřebuje dle Hegela občanská společnost mít policii a korporace. Zde je důležité připomenout, že policií Hegel nechápe policii tak, jak je známa dnes. Policie v pojetí Hegelovy doby je považována spíše za obecnou administrativu, státní aparát, který naplňuje potřeby státu (polis) a jeho politiku. Tak je třeba chápat i termín policejní stát, který není *a priori* pejorativním.

Moc, která zajišťuje nerušené uspokojování potřeb, se zprvu jednak omezuje na nahodilosti, jednak je vnějším pořádkem.⁸¹ Hegel vychází z toho, že uspokojování potřeb jednotlivce, jeho soukromé jednání, ve vztahu k ostatním jednotlivcům, jsou nahodilostí. Vedle zločinu, vedle nahodilostí, které jsou libovůlí zla, tak kategorizuje jakékoli soukromé jednání jednotlivce jako potenciálně škodlivé. „Soukromá jednání se stávají nahodilostí, která vychází z mé moci a může

⁷⁴ ZFP, § 209, Poznámka.

⁷⁵ ZFP, § 210.

⁷⁶ ZFP, § 211.

⁷⁷ ZFP, § 213.

⁷⁸ ZFP, § 215.

⁷⁹ ZFP, § 217.

⁸⁰ ZFP, § 219 n.

⁸¹ ZFP, § 231.

působit nebo působí druhým škodu a neprávo.“⁸² Tato možnost škody sice není, jak Hegel přiznává, škodou samotnou, přesto je však závažnější, než stav, kdy by škoda nehrozila. Tato možnost je důvodem policejní trestní pravomoci.⁸³ Tento moment je důležitý, protože zakládá potenciálně neomezenou policejní pravomoc. Ta je pořád odůvodněna blahem jednotlivce a tím, že může vzniknout škoda, nemůže však být snadno ohraničena, a může tak být takřka neomezená. Hegel říká, že nelze vést ostrou hranici; ta je dána místními poměry, okolnosti doby, momentálním stavem společnosti, a podobně.⁸⁴ V určitém ohledu je toto pochopitelné. Hegel se nesnaží podat ideální obraz státu či občanské společnosti, zároveň se však nesnaží popsat jeden konkrétní stát. Při snaze o obecný popis pak nelze nalézt jednu určitou hranici, za kterou by policejní pravomoc neměla vést. Jako příklad lze uvést vztah státu k ochraně vody. Jiná bude pravomoc státu pouštního, kde je vody nedostatek, jiná bude pravomoc státu s mnoha řekami a jezery, kde je voda v takovém množství, že ji nikoho nenapadne zvláštním způsobem chránit. Je však nutno podotknout, že takto neurčitě vymezená hranice policejní pravomoci dává prostor zneužití.

Policejní pravomoc však není omezena na předcházení škodám. „Účelem policejního dozoru a péče je zprostředkování individua s všeobecnou možností, která je k dosažení individuálních účelů dána.“⁸⁵ Policejní péče tak má být věnována péči o státní infrastrukturu, ale i stanovení cen za zboží, dále i o zdraví. Hegel v této souvislosti připomíná, že na jedné straně je třeba dát individuu třeba ponechat co největší svobodu pro uspokojení jeho potřeb, na straně druhé má však veřejnost právo požadovat, aby bylo konáno to, co je nutné.⁸⁶ Život v občanské společnosti tak vyžaduje hledání rovnováhy mezi oběma těmito požadavky. Lze konstatovat, že tento požadavek zároveň představuje určitý limit policejní pravomoci – ta je sice poměrně široká a není primárně omezená, na druhou stranu však má vždy směřovat k blahu jednotlivce i veřejnosti, a zároveň dbát na co možná nejširší jednotlivcovu svobodu.

Zvláštní místo v Hegelově občanské společnosti zauímají také korporace. Hegel v souvislosti s dělbou práce konstatuje, že různé lidské činnosti ve své zvláštnosti získávají podle svého zaměření charakter něčeho společného, a původně sobecký účel jednotlivce tak ve sdružení

⁸² ZFP, § 232.

⁸³ ZFP, § 233.

⁸⁴ ZFP, § 234.

⁸⁵ ZFP, § 236, Dodatek.

⁸⁶ ZFP, § 236, Dodatek.

ostatních jednotlivců, majících stejné povolání, získává charakter něčeho obecného.⁸⁷ Tato sdružení, korporace, pak mají právo pečovat o své vlastní zájmy, přijímat členy dle jejich schopností a dovedností, a chránit své příslušníky vůči vnějším nahodilostem.⁸⁸ V tomto ohledu se korporace stává jedincovou druhou rodinou, v ní získává své zabezpečení, své příjmy a živobytí.⁸⁹ V korporaci tak dochází k omezení nahodilostí a sobeckého účelu jednotlivce, a k posílení účelu společného. Jednotlivec tak je chráněn před nebezpečími, která by pro něj plynula, kdyby o své blaho pečoval sám, korporace mu je zprostředkováním rozumnosti.⁹⁰ Korporace je tak v Hegelově pojetí něčím jiným než dnes. Zatímco v soudobém právu je korporace (zpravidla) podnikatelským uskupením, sdružením osob mající podnikatelský záměr, a v tomto ohledu zaměřenými na jediný účel, totiž zisk, v Hegelově pojetí lze korporaci připodobnit spíše tomu, co známe jako cechy. Hegelova korporace se také stará o to, aby směřovala k zisku, a aby tak uspokojila potřeby svých členů, a v rámci toho určuje členům, jaké činnosti se konkrétně mají věnovat. Kromě toho jim však poskytuje sociální zabezpečení, stará se o jejich rodinu, a její funkce je tak širší než funkce dnešních korporací. Vzpomenout lze na již zmíněný příklad pekaře. Ten, kdyby pracoval sám, se vystavuje řadě nebezpečí. Může napéct množství housek, když je zrovna poptávka po chlebu, a přijít tak ke ztrátě. Nahodilostí přírodních pohrom je v nebezpečí ztráty, kdy mu kvůli požáru shoří pekárna. O živnost může přijít v souvislosti s onemocněním či úrazem. Je v nebezpečí, že nebude moci koupit drahou mouku, nebo že mouku vykoupí jiný pekař, a on tak nebude mít, z čeho by pekl. V korporaci je všech těchto nebezpečí uchráněn, respektive je mu umožněno jim předcházet, či zmírnit negativní dopad na svůj život, pokud se už přihodí. Pekařská korporace lépe ví, jakého pečiva je třeba. Dovede vyjednat lepší cenu za mouku. Postihne-li pekaře neštěstí, může se o něj postarat a pomoci mu zpět na nohy tak, aby mohl opět pracovat. Stejně tak on pak svou trochou přispěje, je-li v nouzi jeho kolega. Vidíme, že korporace v Hegelově pojetí může zaujímat celou řadu funkcí, které jsou dnes rozloženy mezi mnoho aktérů. Část jich poskytuje rodina, část stát, část obchodní společnosti, v nichž jedinec pracuje, část různé pojišťovny, ať už s povinnou účastí, či s účastí dobrovolnou. Korporace je tedy výhodná věc. Účel korporace, který je

⁸⁷ ZFP, § 251.

⁸⁸ ZFP, § 252.

⁸⁹ ZFP, § 253.

⁹⁰ ZFP, § 254.

omezený na jednu oblast lidské práce, se pak zrcadlí v o sobě a pro sebe obecném účelu a jeho absolutní skutečnosti; „sféra občanské společnosti proto přechází ve *stát*.“⁹¹

Hegel tedy ukazuje, jakým způsobem funguje občanská společnost, a v jakém ohledu přechází ve stát. Platí přitom ale zároveň, že občanská společnost, aby mohla existovat, stát předpokládá.⁹² Stát je potřeba, aby se občanská společnost mohla rozvíjet, protože stát jí poskytuje obecnost a rozumnost, které občanská společnost dále zprostředkuje rodině a jednotlivci. Ve stejném ohledu je pak třeba rozumět tomu, že sféra občanské společnosti přechází ve stát. Není to tak, že by nejprve byla občanská společnost, a z ní se vyvinul stát, nejedná se zde o historickou otázku, spíše jde o to, že občanská společnost sama se v určitém momentu vyčerpá a potřebuje stát pro zprostředkování obecnosti; proto v něj přechází.

b. Stát

Již bylo řečeno, že Hegel považuje stát za něco více, než je jen občanská společnost. Kritizuje takové pojetí státu, které v něm vidí prostředek ochrany zájmů jednotlivce, jeho bezpečnost, ochranu jeho zdraví a majetku.⁹³ Takový stát Hegel označuje za stát vnější, založený nikoli na rozumu, nýbrž na rozvažování, tedy založený nikoli na pronikající se jednotě a vzájemném zprostředkování obecnosti a jedinečnosti, nýbrž jen na jednom z těchto principů.⁹⁴ Skutečný stát tyto úkoly zahrnuje v občanské společnosti, jak je vyloženo výše, jeho pojem jimi však není vyčerpán, překračuje je.

Účel státu podle Hegela tkví v něm samém. Stát je „zjevná, sobě samé jasná, substantiální vůle“.⁹⁵ Jako každá jiná vůle tak stát myslí a uskutečňuje sebe samého.⁹⁶ Stát je to, co je o sobě a pro sebe rozumné.⁹⁷ Stát je prostorem, který v sobě zahrnuje zvláštní obsahy vůlí jednotlivců a umožňuje jejich harmonii. Pojetí státu, které Hegel kritizuje, má tu vadu, že z něj plyne, že být členem státu je něco libovolného.⁹⁸ Zde lze podotknout, že to skutečně neodpovídá žité

⁹¹ ZFP, § 256.

⁹² „Ve skutečnosti je proto *stát* vůbec spíše tím *prvním*, uvnitř něhož se teprve rodina rozvíjí v občanskou společnost...“ ZFP, § 256, Poznámka.

⁹³ Viz Olga Navrátilová, *Stát a právo v Hegelově filosofii*, s. 84.

⁹⁴ ZFP, § 183. Viz také ZFP, § 258, Poznámka. Jak uvádí Olga Navrátilová, rozvažování sice konstatuje protikladnost jednotlivých kategorií, ale nevidí již jejich vzájemné zprostředkování. V tom se liší od rozumnosti. Viz Olga Navrátilová, *Stát a náboženství v Hegelově filosofii*, s. 84.

⁹⁵ ZFP, § 257.

⁹⁶ Viz Olga Navrátilová, *Stát a právo v Hegelově filosofii*, s. 91.

⁹⁷ ZFP, § 258.

⁹⁸ ZFP, § 258, Poznámka.

lidské zkušenosti. Pro Hegela je však stát objektivním duchem, který teprve dává jedinci objektivitu, pravdu a mravnost. Jedinec proto musí žít ve státě, jeho určením je žít obecný život.⁹⁹ Stát má v tomto ohledu přednost před jednotlivcem. Rezonuje zde učení Aristotelovo, podle kterého také jedinec musí žít v obci; kdo žije mimo ni, je buď bůh, nebo zvíře.¹⁰⁰ Jedinec se v rámci státu na jednu stranu musí omezit v tom smyslu, že se vzdá své zvláštnosti ve prospěch obecného, na druhou stranu však teprve v rámci státu může rozvíjet svou individuální svobodu.¹⁰¹ Stát umožňuje existenci občanské společnosti, stát dává obecné, abstraktní právo, chrání jednotlivce před nahodilostí, hlídá veřejný pořádek a podobně. Bez těchto vymožeností by možnosti jednotlivce nebyly velké. Připomenout na tomto místě lze přirozený stav Thomase Hobbesa, který vykresluje život jednotlivce mimo stát vskutku malebně: takový život je „osamělý, ošklivý, zvířecí a krátký.“¹⁰² To, že existuje stát, je tak dle Hegela skutečně „působení boha ve světě“.¹⁰³

Stát, o kterém Hegel pojednává, je státem moderním. Jeho závěry tak nejsou bezesbýtku platné pro jakýkoli historický stát, který ostatně Hegel ani nehledá. Odmítá však zvyk kritizovat stát jako takový pro dílčí nedostatky historických států. Kvůli těmto nedostatkům by ještě neměl být zapomínán vnitřní mechanismus státu jako takový. Zároveň si Hegel všimá, že stát není umělecké dílo, a jako takový je vždy situován do světa, do sféry libovůle, náhody a omylu, a není tak dokonalý. Nepřestává však proto být státem.¹⁰⁴

Stát má dle Hegela tři momenty: bezprostřední skutečnost a individualitu, která se projevuje v ústavě státu, stát pak dále přechází do vztahu k ostatním státům, což je vyjádřeno vnějším státním právem, a konečně má své vyjádření jakožto obecná idea a rod, duch, který si dává svou skutečnost v procesu světových dějin.¹⁰⁵ Tomu odpovídá členění jeho dalšího pojednání.

Klíčovým pojmem vnitřního státního práva je ústava. Ústava je tvořena institucemi,¹⁰⁶ ve kterých jednotlivci mají své sebevědomí, a které jednotlivci poskytují činnost a zaměstnání

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ Aristotelés, *Politika*, s. 4 (1253a29).

¹⁰¹ Na to trefně upozorňuje Olga Navrátilová. Viz Olga Navrátilová, *Stát a náboženství v Hegelově filosofii*, s. 91.

¹⁰² Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 89 (XIII., 8).

¹⁰³ ZFP, § 258, Dodatek.

¹⁰⁴ Ibidem. Hegel zde srovnává stát s nemocným člověkem, který pro své nemoci a zmrzačení ještě nepřestává být člověkem. To je postřeh, který by stálo za to i dnes připomínat, a nikoli jen ve vztahu k teoriím státu.

¹⁰⁵ ZFP, § 259.

¹⁰⁶ ZFP, § 265.

zaměřené na obecný účel.¹⁰⁷ Tyto instituce jsou pevnou bází státu a sjednocuje se v nich svoboda a nutnost; v nich je svoboda realizována a rozumná.¹⁰⁸ Politická ústava je tvořena dvěma prvky: organizací státu a procesem jeho organického života ve vztahu k němu samému, a jeho individualitou, která je v poměru k druhým.¹⁰⁹ Ústava se tak na jednu stranu obrací dovnitř státu, kde je upraveno uspořádání státu a jeho život dovnitř, a na druhou stranu se obrací ven, k jiným státům, ve vztahu ke kterým vystupuje jako jednota, a se kterými takto jedná. Každý národ má dle Hegela ústavu svou, a to takovou, jaká mu náleží. Ústava je přímo závislá na vzdělání sebevědomí národa, je výsledkem jeho dějin a okolností, za kterých vznikl.¹¹⁰ Hegel v této souvislosti poukazuje na důležitou věc, že nelze nějakému národu ústavu jen tak dát, nýbrž ten si ji musí vytvořit sám.

Hegel nejprve pojednává o vnitřní ústavě pro sebe. Rozumnost ústavy se projevuje tak, že stát v sobě diferencuje svou působnost, a to podle povahy pojmu.¹¹¹ Rozlišuje tak tři moci: za první určovat a ustanovovat obecné, tedy moc zákonodárnou, za druhé subsumpci zvláštních případů pod obecné, moc vládní, a konečně subjektivitu jakožto konečné rozhodnutí vůle, moc vladařskou.¹¹²

Vladařská moc v sobě obsahuje tři momenty totality – obecnost ústavy a zákonů, radu jakožto vztah zvláštního k obecnému, a moment konečného rozhodnutí jakožto sebeurčení.¹¹³ Jinak řečeno, vladařská moc dle Hegela v sobě obsahuje všechny tři momenty státu, zahrnuje je v sobě jako jednu totalitu.¹¹⁴ Hegel chápe stát organicky, resp. připodobňuje jej k lidskému organismu. Jednotlivé moci ve státě, korporace a stavy tak jsou součástmi státu, podobně jako žaludek je součástí lidského těla.¹¹⁵ Jako takové mohou být myšleny samostatně, nicméně jejich existence je pevně spojena se státem, tak jako žaludek je pevně spojen s lidským tělem. Jsou-li tyto části odpojeny, ztrácí svou kvalitu, ztrácí svůj život. Funkce, které tyto části státu vykonávají, nejsou samostatné, a nezávisí ani na zvláštní vůli individuí, kterým jsou propůjčeny na základě jejich objektivních kvalit. Svůj kořen mají v jednotě státu, který je jednoduchou

¹⁰⁷ ZFP, § 264.

¹⁰⁸ ZFP, § 265.

¹⁰⁹ ZFP, § 271.

¹¹⁰ ZFP, § 274.

¹¹¹ ZFP, § 272.

¹¹² ZFP, § 273.

¹¹³ ZFP, § 275.

¹¹⁴ ZFP, § 275, Dodatek.

¹¹⁵ ZFP, § 276, Dodatek.

osobou. To dle Hegela tvoří suverenitu státu dovnitř.¹¹⁶ Stát zde není pouhým agregátem funkcí, nýbrž svébytným organismem, který nejen v sobě zahrnuje jednotlivé funkce, ale těmito funkcím také dává smysl a účel, poskytuje jim existenci. Podobně i lidské tělo není jen agregátem svalů, kostí a tělesných orgánů, nýbrž těmito dává smysl, účel a poskytuje jim existenci. Tělo státu dává svým funkcím a mocím jednotu. Stát je tak ovšem také subjektem. Jeho rozhodujícím momentem je individuum monarchy.¹¹⁷

Monarcha je ten, v kom se manifestuje jednota osoby jakožto státu. Osoba monarchy je tou, která nakonec vysloví větu „já chci“, a tím vyjádří vůli státu. Podle Hegela toto přitom vůbec neznamená, že by monarcha musel jednat libovolně či svévolně; je zpravidla vázán na obsah rad, jež mu jsou dány, a v případě pevné ústavy jen připojí své jméno na jednotlivé akty státu.¹¹⁸ Úloha monarchy tak je v dobře uspořádaném státě oprostěna od jeho individuality, na nahodilostech v podobě monarchova charakteru není brán ohled. To, co je objektivní, přísluší zákonu, monarcha k této objektivní stránce připojí svou subjektivní vůli, tedy že tento zákon chce.¹¹⁹ Znovu je však třeba zdůraznit, že toto chtění má být prosté jakékoli libovůle, jakýchkoli pohnutek.¹²⁰ Monarcha v dobře uspořádaném státě tedy plní úlohu určitého symbolu, jehož úkolem je stvrdit akty státní vůle.¹²¹ Hegel tedy v tomto ohledu rozhodně není proponentem neomezené, ba libovolné vlády.

Ve výkonu rozhodnutí monarchy, jakožto subsumpci zvláštního pod obecnost zákonů, spočívá vládní moc. Vládní moc, v pojetí jiných myslitelů označována také jako moc výkonná, je tak tvořena jednotlivými úřady, zahrnuje do sebe soudní a policejní pravomoci.¹²² Vládní moc vstupuje do zvláštních práv a vztahů, a udržuje v nich obecný státní zájem a zákonost. Tyto činnosti jsou prováděny byrokracií, tedy hierarchicky organizovanými úředníky.¹²³ Tito úředníci jsou profesionální, tedy vykonávají exekutivní činnosti jako své zaměstnání, za které získávají prostředky pro zajištění své existence.¹²⁴ Jejich kvalita pak má být zabezpečena

¹¹⁶ ZFP, § 278.

¹¹⁷ ZFP, § 279.

¹¹⁸ ZFP, § 279, Dodatek.

¹¹⁹ ZFP, § 280, Dodatek.

¹²⁰ Viz k tomu Olga Navrátilová, *Stát a náboženství v Hegelově filosofii*, s. 98.

¹²¹ Za určitý příklad zde může sloužit Velká Británie a její královna, které přísluší právě taková úloha – vyjadřuje vůli státu, sama o ni však nerozhoduje. Odlišnou terminologií by také bylo možné říci, že vladař je vlastně „podpisový automat“.

¹²² ZFP, § 287.

¹²³ ZFP, § 289.

¹²⁴ ZFP, § 294.

vzděláním a výchovou.¹²⁵ Hegel zde formuluje moderní principy státní správy, jeho stát se vyznačuje byrokracií.¹²⁶ Úředník má svou činnost jako činnost hlavní, je za ni placen, a je k ní vychováván a vzděláván. Je hierarchicky organizován, špičky této organizace se sbíhají u osoby monarchy. V rámci úředního aparátu je uplatňována dělba práce, tedy každý úředník vykonává konkrétní činnost, která se váže ke konkrétní oblasti lidského života a společnosti. Lze konstatovat, že tyto principy si podržuje moderní stát dodnes.

Vedle moci vladařské a vládní rozlišuje Hegel, jak bylo řečeno, moc zákonodárnou. Zákonodárná moc je tvořena třemi elementy: monarchickým, kterému přísluší konečné rozhodnutí, vládním, který přispívá coby poradní moment, a elementem stavovským.¹²⁷ Právě stavovskému elementu se Hegel věnuje dále. Stavovský element se na zákonodárné moci podílí prostřednictvím dvou komor¹²⁸, které reflektují jeho rozdíly. První komora je dle Hegela založena na přirozené mravnosti¹²⁹ a je tvořena něčím, co lze označit za dědičnou majetkovou šlechtu.¹³⁰ Druhá komora je tvořena pohyblivou stránkou občanské společnosti a je shromážděním poslanců delegovaných občanskou společností.¹³¹ Ve stavovském elementu dochází existence obecná záležitost nejen o sobě, nýbrž i pro sebe. Je projevem subjektivní formální svobody, získává v něm existenci veřejné vědomí jakožto empirická obecnost názorů a myšlenek mnohých.¹³² Zatímco monarcha a vláda tedy určují obecnost, stavy tuto obecnost určují na základě zkušenosti mnohých – lze tak říci, že určují obsah obecné vůle státu.

Zákonodárná moc se týká zcela obecných záležitostí.¹³³ Ve vztahu k jednotlivcům určuje Hegel tyto záležitosti jako to, co jim je státem poskytováno a čeho mají užívat, a jako to, co mají pro stát vykonávat.¹³⁴ Jinak řečeno, zákony mají obecně určit, jaká subjektivní práva a povinnosti náleží jednotlivcům. V této souvislosti Hegel upozorňuje na důležitý moment, že tyto vztahy jednotlivce a státu jsou téměř výhradně redukovány na peníze jakožto obecnou hodnotu věcí

¹²⁵ ZFP, § 295, 296.

¹²⁶ Carl K. Y. Shaw označuje Hegelův popis byrokracie za první teorii moderní byrokracie, ačkoli uznává, že neměla takový vliv, jako pozdější teorie Maxe Webera. Viz Carl K. Y. Shaw, „Hegel's Theory of Modern Bureaucracy“, *The American Political Science Review*, Vol. 86, No. 2 (Jun. 1992), s. 381.

¹²⁷ ZFP, § 300.

¹²⁸ ZFP, § 312.

¹²⁹ ZFP, § 305.

¹³⁰ ZFP, § 306, 307.

¹³¹ ZFP, § 308.

¹³² ZFP, § 301.

¹³³ ZFP, § 298.

¹³⁴ ZFP, § 299.

a úkonů.¹³⁵ Zatímco ve státech minulosti byly povinnosti jednotlivců vůči státu vyjádřeny partikulárně, konkrétními úkony, v Hegelově státě jsou tyto konkrétní povinnosti převedeny na peníze, tedy na obecnou hodnotu, vyjádřenou v daňové zátěži. To dle Hegela na jedné straně vede ke spravedlnosti a rovnosti, na straně druhé je to projevem respektu před subjektivní svobodou.¹³⁶ Povinnost vůči státu tedy nezávisí na osobních kvalitách jednotlivce, na kterých již zároveň nezávisí existence státu a výkon jeho funkcí. Místo toho je na jedné straně jednotlivci ponechána co nejširší svoboda v tom, co dělá pro uspokojení svých potřeb, a povinnost vůči státu splní v penězích, na straně druhé pak stát své činnosti zabezpečuje tím, že může platit profesionální administrativní pracovníky. Určování výběru daní a následné rozhodnutí, jak s prostředky naložit, tak nikoli náhodou stojí v centru Hegelových úvah o zákonodárné moci.

Suverenita státu obrácená navenek je druhým aspektem ústavy. Spočívá ve vyčlenění státu jakožto individuality, což se projevuje v jeho vztahu k druhým státům.¹³⁷ Stát se vyjevuje jako samostatné jsoucno. Tato samostatnost je podle Hegela první svobodou a nejvyšší ctí národa.¹³⁸ Průvodním jevem této samostatnosti pak také je, že v čele státu stojí individuum – patriarcha, náčelník a podobně.¹³⁹ Proto také tato vnější suverenita spadá do vladařské moci – a je to tedy vladař, kterému přísluší velet ozbrojené moci či udržovat vztahy s druhými státy.¹⁴⁰ Součástí této suverenity pak dle Hegela dále je vztah lidských individuí k tomuto státu, který se projevuje zejména v povinnosti bránit stát – zachovávat jeho individualitu a nezávislost.¹⁴¹ Zde se opět projevuje, že stát přesahuje občanskou společnost a to i co do svých úkolů. Jestliže občanská společnost má za cíl především zachování života a majetku jednotlivců, úkol státu toto překonává. Je mravní povinností jednotlivce pro obranu státu obětovat i svůj život a majetek.¹⁴² Hegel v této souvislosti hovoří o statečnosti, jejíž obsah v posled spočívá v suverenitě státu.¹⁴³

Druhým momentem státu, kde přechází do vztahů k jiným státům, je vnější státní právo. Vnější státní právo je dle Hegela pro stát stejně tak důležité, jako právo vnitřní. Každý stát je

¹³⁵ ZFP, § 299.

¹³⁶ ZFP, § 299, Poznámka a Dodatek.

¹³⁷ ZFP, § 321, 322.

¹³⁸ ZFP, § 322.

¹³⁹ ZFP, § 322, Poznámka.

¹⁴⁰ ZFP, § 329.

¹⁴¹ ZFP, § 324.

¹⁴² ZFP, § 324, Poznámka.

¹⁴³ ZFP, § 325 n.

samostatnou totalitou, která vystupuje ve vztazích k ostatním státům, které jsou rovněž takovou totalitou.¹⁴⁴ Stát potřebuje tuto relaci pro svou existenci – Hegel tvrdí, že stejně jako osoba je osobou teprve v relacích k ostatním osobám, tak i stát je skutečným individuem teprve ve vztahu k ostatním státům.¹⁴⁵ Je tedy absolutním oprávněním státu být jako takový druhým státem uznán.¹⁴⁶ Toto uznání přitom zřejmě nemusí mít určitou formální podobu, projevuje se však ve faktické rovině. Spočívá v tom, že je uznána legitimita vladařské moci směrem dovnitř státu, tedy že ostatní státy nezasahují do jeho vnitřních záležitostí. Přesto však do těchto záležitostí mají mít určitý náhled, protože tyto státy rovněž vyžadují, aby byly uznány, tedy respektovány.¹⁴⁷ Tedy, tak jako osoba má být uznána ostatními jakožto osoba, tak i stát má oprávnění „být jako takový *pro druhý stát*, tj. *být jím uznán*.“¹⁴⁸

Státy oproti osobám mají jednu zásadní odlišnost, která spočívá v tom, že nad nimi není žádná vyšší moc ve stejném smyslu, jako je nad osobami stát. To ovlivňuje povahu jejich vzájemné interakce. Základním prvkem interakce států je dle Hegela smlouva, oproti osobám však státy zároveň stojí nad těmito smlouvami.¹⁴⁹ „Mezi státy není žádný prétor...“¹⁵⁰ Hegel státy staví do jakéhosi přirozeného stavu, ve kterém sice na jedné straně platí zásada *pacta sunt servanda*, na straně druhé práva států vůči sobě navzájem nemají stejnou skutečnost, jako práva mezi osobami, protože nemají vztah k žádné obecné vůli, která by nad nimi tvořila společnou moc.¹⁵¹ Hegel v této souvislosti implicitně kritizuje Kantovu představu věčného míru¹⁵² coby produktu svazku všech států; zatímco jiní však kritizují vůbec možnost takového svazku,¹⁵³ Hegelova kritika spočívá především v nahodilosti takového svazku¹⁵⁴; kvůli které takový svazek nemůže mít trvání. Je tedy zjevné, že mezi státy mohou vznikat spory. Hlavní metodou jejich řešení je

¹⁴⁴ ZFP, § 330, Dodatek.

¹⁴⁵ ZFP, § 331, Poznámka. Jak poznamenává Andrew Vincent, v Hegelově pojetí individuum získává svou individualitu skrze druhé; to samé pak platí o státu. Viz Andrew Vincent, „The Hegelian State and International Politics“, *Review of International Relations*, Vol. 9. No. 3 (Jul. 1983), s. 193.

¹⁴⁶ ZFP, § 331.

¹⁴⁷ ZFP, § 331, Poznámka.

¹⁴⁸ ZFP, § 331.

¹⁴⁹ ZFP, § 332, 330 Dodatek.

¹⁵⁰ ZFP, § 333, Poznámka.

¹⁵¹ ZFP, § 333.

¹⁵² Viz Immanuel Kant, *K věčnému míru. O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*, přel. K. Novotný a P. Stehlíková (Praha: Oikoymenh, 1999), s. 7–51.

¹⁵³ Za všechny jmenujme Carla Schmitta, který z povahy pojmu politična dovozuje, že svět států je světem pluralismu. „Pokud vůbec existuje stát, existuje na zemi vždy více států, a nemůže existovat žádný světový ‚stát‘ zahrnující celou zemi a celé lidstvo. Politický svět představuje pluriversum, nikoli universum.“ Carl Schmitt, *Pojem politična*, přel. Otakar Vochoč (Praha: Oikoymenh, 2013), s. 53–54.

¹⁵⁴ ZFP, § 333 Poznámka.

– i vzhledem k Hegelově připomenutí přirozeného stavu – nepřekvapivě válka.¹⁵⁵ K takzvanému válečnému právu neříká Hegel mnoho. Protože každý stát je suverénní totalitou, může přistoupit k válce v případě každého porušení svého práva; je jen na něm, které takové porušení považuje za závažné a které nikoli.¹⁵⁶ Hegel jde dokonce dále: podobně, jako policejní pravomoc státu může postihovat nejen vznik škody, ale i možnost jejího vzniku, tak i stát může vyvolat válku nikoli jen v reakci na porušení jeho práva, ale i tam, kde takové porušení hrozí – Hegel tedy připouští cosi jako preventivní válku.¹⁵⁷ To však ještě neznamená, že stát může k válce sáhnout kdykoli – jak bylo řečeno, důležitou složkou uznání státu je, že jiné státy mají možnost nahlížet do jeho vnitřních záležitostí. Tímto nahlížením státy vidí, nakolik je nebezpečí nějakého porušení pravděpodobné, a na základě toho pak přistupují k preventivní válce či nikoli. Dále, nejvyšším zákonem státu v jeho vztahu k druhým státům je jeho blaho¹⁵⁸. Konečné omezení války pak plyne ze skutečnosti, že se státy navzájem uznávají. Toto pouto přetrvává i tam, kde jsou státy ve válce, která je v tomto kontextu chápána jako rozepře, která však má pominout. Státy proto mají válčit tak, aby vždy byla zachována možnost míru, a aby válka nebyla namířena proti vnitřním institucím či proti soukromému životu.¹⁵⁹

V těchto vzájemných vztazích jsou státy vystaveny nahodilosti. Státy zde jsou omezené a konečné – tedy také vznikají a zanikají. V těchto jejich vztazích se pak utváří obecný duch, světový duch. Když bylo řečeno, že mezi státy není prétor, není to tak zcela pravda – nad státy stojí právě světový duch. Právo světového ducha je nejvyšší a je nad státy vykonáváno v procesu světových dějin.¹⁶⁰

Světové dějiny jsou Hegelovi soudem, ve kterém je to, co je zvláštní, ve své obecnosti něčím ideálním, což je ukazováno pohybem ducha.¹⁶¹ Tento duch je o sobě a pro sebe rozum, a světové dějiny tak jsou nutným rozvojem momentů rozumu, sebevědomí a svobody ducha. Dějiny jsou výkladem a uskutečněním obecného ducha.¹⁶² Hegel podává představu dějin jakožto procesu, ve kterém se rozvíjí světový, obecný duch, a to směrem ke svobodě. Dějiny tak nejsou

¹⁵⁵ ZFP, § 334.

¹⁵⁶ Ibidem.

¹⁵⁷ ZFP, § 335.

¹⁵⁸ ZFP, § 336.

¹⁵⁹ ZFP, § 338.

¹⁶⁰ ZFP, § 340.

¹⁶¹ ZFP, § 341.

¹⁶² ZFP, § 342.

nahodilým sledem událostí, nýbrž procesem, který vědomě směřuje ke svobodě. Státy, národy i individua v tomto procesu povstávají ve svém zvláštním určeném principu, zůstávají však zároveň jeho pouhými nástroji.¹⁶³ Tímto klíčem následně Hegel interpretuje skutečnost, že státy, národy a říše povstávají a posléze naopak směřují ke svému úpadku, a vidí v každé epoše národ, který přejímá v tomto procesu vůdčí roli, aby jí posléze zase pozbyl.¹⁶⁴ Identifikuje v tomto procesu dále individua, která jsou živoucím vyjádřením substanciálního skutku světového ducha,¹⁶⁵ tedy svými činy zásadně přispěli k procesu vývoje ducha, svobodě. Prismatem takto chápaných světových dějin Hegel dále popisuje čtyři dějinné světové říše: orientální, řeckou, římskou a germánskou,¹⁶⁶ které mu jsou zastávkami vývoje ducha.

V souvislosti s touto Hegelovou představou byl často zmiňován tzv. konec dějin. Otázku, zda tomu tak je, však v této práci nebudeme rozebírat; stejně se vyhneme úvahám o tom, byla-li germánská říše vrcholem Hegelem nastíněného vývoje, případně zda, jak a kam se duch vyvíjel – a zda se dosud vyvíjí či vyvíjet bude – dále. Z hlediska zkoumání státu je důležité, že Hegel stát chápe nikoli jen jako samostatnou jednotku, samostatnou totalitu, nýbrž jako totalitu mezi totalitami, ostatními státy, se kterými stát interaguje, a na poli světových dějin se snaží zajistit svou existenci. Cílem, ke kterému tyto dějiny směřují, je svoboda.

¹⁶³ ZFP, § 344.

¹⁶⁴ ZFP, § 346, 347.

¹⁶⁵ ZFP, § 348.

¹⁶⁶ ZFP, § 354 n.

IV. VYBRANÉ PROBLÉMY STÁTU V KONTEXTU HEGELOVY NAUKY

1. Střet dvou koncepcí – policejní stát a právní stát

Při studiu Hegelova pojetí státu, včetně jeho pojednání o občanské společnosti, lze snadno dospět k závěru, že jeho stát je státem tzv. policejním (*Polizeistaat*).¹⁶⁷ K tomu vedou zejména formulace v té části jeho *Základů filosofie práva*, které pojednávají o policii. V jeho koncepci je totiž blaho jednotlivce považováno za součást práva, a jako takové je uskutečňováno.¹⁶⁸ Moc má bránit škodě, a pokud je to možné, tak i možnostem škody.¹⁶⁹ Hegel sám přitom přiznává, že nelze vést přesnou hranici, kam má tato moc sahát, co má ještě regulovat a co už ne. Dodává – pro soudobého čtenáře aktuálně –, že policie tak někdy může „postupovat velice pedantsky a obtěžovat každodenní život individuů“.¹⁷⁰ To však nic nemění na tom, že účelem státu je dle Hegela uskutečňování blaha jednotlivce. Toho dosahuje pomocí úřednického aparátu, korporací a policie v širokém slova smyslu. Lze tak vskutku hovořit o policejním státu.

Policejní stát řadí Georg Jellinek mezi učení o expansivních účelech státu.¹⁷¹ Ta jsou dvojího druhu – teorie eudaimonicko-utilitární, dle kterých se stát stará o blahobyt jedince a společnosti, a teorie etická, dle které je účelem státu uskutečňování mravnosti.¹⁷² Prvky těchto názorů lze sledovat již u Aristotela a obecně již ve filosofii antického Řecka.¹⁷³ Policejní stát lze podřadit pod první z těchto teorií. S myšlenkou policejního státu nepřišel Hegel první. Lze nicméně konstatovat, že policejní stát je, stejně jako mnohé další pojmy, vynálezem německé státovědy.¹⁷⁴ Teorie o expansivních účelech státu, jakkoli půvabně zní, však záhy měla své kritiky, a dala tak vzniknout teorii o limitačních účelech státu. Teoriím o expanzivních účelech státu bylo vyčítáno zejména to, že není jasné, jak a jakým způsobem vymezit onen blahobyt, o který se má stát starat. S tím je ovšem spojena obtíž, kterou si ostatně uvědomil i Hegel, totiž

¹⁶⁷ Termínem „policejní stát“ zde není myšlen stát represivní či opírající se o tajnou policii, ani stát jakkoli nutně spojen s tzv. totalitními režimy, nýbrž stát administrativní, který se stará o blaho svých občanů. Termín „policejní“ tak není původně pejorativní a nemá nic společného s policií v moderním slova smyslu, nýbrž je odvozen původně z řeckého slova *polis*. V tomto ohledu je třeba odmítnout soudobé populární tendence označovat každou represi právě tímto termínem.

¹⁶⁸ Viz ZFP, § 230.

¹⁶⁹ ZFP, § 232, 233.

¹⁷⁰ ZFP, § 234, Dodatek.

¹⁷¹ Viz Georg Jellinek, *Všeobecná státověda*, s. 255.

¹⁷² *Ibidem*, s. 255 n.

¹⁷³ Viz *ibidem*, s. 256. Srov. Aristotelés, *Etika Nikomachova*, přel. Antonín Kříž (Praha: Rezek, 2013), s. 26 (1095a19).

¹⁷⁴ Jellinek poukazuje zejména na význam Christiana Wolffa. Viz Georg Jellinek, *Všeobecná státověda*, s. 255.

že není jasné, kde stanovit hranice toho, kam má sahat státní moc. Obdobně byla negativně hodnocena skutečnost, že za účelem dosažení blaha dochází k omezování svobody, které rovněž není nijak ohraničené.¹⁷⁵ Objevila se tedy reakce v podobě teorií o limitačních účelech státu, která vycházela ze zásady Immanuela Kanta, že stát je spojením množství lidí pod právními zákony.¹⁷⁶ Účelem státu pak dle těchto teorií není nic jiného, než dbát na uskutečňování a dodržování práva, nikoli se však starat o blahobyt.¹⁷⁷ V současné státovědě se za limitační účely státu obecně považují uskutečňování a vymahatelnost práva, ochrana svobody jednotlivce a zajištění bezpečnosti. Z tohoto myšlenkového podhoubí se vytváří myšlenka právního státu.

Právní stát (*Rechtsstaat*) je dnes, stejně jako v minulosti, chápán jako protiklad státu policejního, byť význam této protivy se proměňoval v souvislosti s proměnou chápání zejména druhého z těchto pojmů. Tak jako pojem policejního a právního státu, i jejich protiva je vynálezem německé státovědy, kterou se jako dogma vine nejméně od sklonku 19. století.¹⁷⁸ V době utváření těchto pojmů nebyla protiva těchto dvou forem států jediná známá – Carl Schmitt uvádí proti právnímu státu i stát peněžní (*Geldstaat*), úřední (*Beamtenstaat*), nebo stát blahobytu (*Wohlfahrstaat*).¹⁷⁹ Protiva policejního a právního státu ani nebyla vždy považována za samozřejmou.¹⁸⁰ Dnes je však běžně přijímána, a má tak smysl promýšlet, jak se skutečně liší a v čem si jsou podobné.

Hegelův stát je založen na vůli.¹⁸¹ Hegel stát chápe jako osobu, která je nadána vůlí, která tedy může něco chtít, a tuto svou vůli, vyjádřenou monarchou, prostřednictvím svých částí vykonávat. Mluvíme tedy o státu definovaném mocí. Ten má za účel sledování blaha jednotlivce a lidu. Tato jeho vlastnost odpovídá tradičním definicím policejního státu, konkrétně tzv. eudaimonistickým směrům. Stát nemá jen zajišťovat bezpečí, nýbrž se aktivně starat o blaho jednotlivce, stejně jako o jeho rozvoj. Moc státu tak je potenciálně neohraničená;

¹⁷⁵ Viz Georg Jellinek, *Všeobecná státověda*, s. 255 – 259.

¹⁷⁶ Viz ibidem, s. 261, a Immanuel Kant, *Metaphysik der Sitten*. Unveränderter Abdruck 1945 der vierten Auflage von 1922 (Leipzig: Felix Meiner, 1945), s. 135.

¹⁷⁷ Georg Jellinek, *Všeobecná státověda*, s. 261.

¹⁷⁸ Na to upozorňuje Carl Schmitt, dle kterého za toto rozšíření může zejména první vydání učebnice Otto Mayera v roce 1890. Viz Carl Schmitt, „Rechtsstaat“, in: Carl Schmitt, *Staat, Großraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916–1969* (Berlin: Duncker & Humblot, 1995), s. 109–110. Srov. také Carl Schmitt, *Verfassungslehre* (Berlin: Duncker & Humblot, 1995), s. 130. Srov. také Jean-François Kervégan, *The Actual and the Rational*, s. 147.

¹⁷⁹ Viz Carl Schmitt, *Rechtsstaat*, s. 109.

¹⁸⁰ Robert von Mohl tento protiklad považuje za povídačku. Viz Robert von Mohl, *Enzyklopädie der Staatswissenschaften* (Tübingen: Laupp, 1872), s. 88.

¹⁸¹ Hegel většinu funkcí, které budou následně zmíněny, řadí k občanské společnosti. Ta je ale součástí moderního státu, proto zde tento rozdíl nebude činěn.

stát má předcházet škodám, a to i v jejich možnosti. Má se o jednotlivce starat po materiální stránce, zaopatřit jej, určit, jak má pracovat, má se starat o sociální otázky i o otázky zdraví. Hegel sám, jak bylo řečeno, uznává, že nelze vést obecnou hranici, kde má moc státu končit.

Právní stát je chápán jako protiva policejního státu, a jako takový vychází z teorie limitačních účelů státu. Jedná se o stát, který je limitován právem, přičemž toto jeho určení vychází z požadavku právní jistoty. Jak říká Jellinek, cílem této teorie je „vésti ostrou hranici mezi státem a jednotlivcem“,¹⁸² přičemž touto hranicí je právo. Walter Leisner říká, že „právní stát slibuje konec moci nad lidmi“.¹⁸³ Konečně Carl Schmitt říká, s ostnem kritiky, že pro právní stát „východiskem je sféra neohrazených možností pro jednotlivce; všestranná ovladatelnost státu“.¹⁸⁴ Je patrné, že zatímco Hegelův stát je definován vůlí, tedy mocí, stejně jako všemožné formy státu (např. monarchie, demokracie, aristokracie a další jsou určeny vládou), právní stát je definován naopak omezením vůle, omezením moci, omezením vlády. Jako takový je úzce spojen s teoriemi liberalismu; po právně metodologické stránce je často spojen s teoriemi právního pozitivismu. Jako takový však právní stát nemohl obstát, a to ani historicky, ani jako státovědný koncept. Z teoretického hlediska je této koncepci vyčítán opak toho, co je vyčítáno státu policejnímu. Zatímco jeden se stará moc, druhý se nestará vůbec.¹⁸⁵ V kontextu historických okolností dvacátého století se pak definitivně ukázalo, že stát, který je určen pouze vázaností právem, ještě neznamena žádnou výhru. Objevuje se tak tzv. moderní právní stát, nebo také materiální právní stát, či demokratický právní stát.¹⁸⁶ Tomuto typu státu je vedle vázanosti právem nadělena do vínku ještě ochrana lidských práv, princip dělby moci, a konečně demokratický charakter státu. Lze konstatovat, že s určitými odchylkami je toto stát, ve kterém žijeme – alespoň v prostoru kontinentální Evropy – dnes.

Než budou pojednány rozdíly obou koncepcí, je záhodno zastavit se u toho, co mají společné. Prvním společným jmenovatelem je skutečnost, že jak policejní, tak právní stát jsou státem moderním. Jedná se tedy o státy, které jsou odděleny od postavy panovníka, bytí státu není

¹⁸² Georg Jellinek, *Všeobecná státověda*, s. 260.

¹⁸³ „Der Rechtsstaat verspricht das Ende der Macht über Menschen.“ Walter Leisner, „Rechtsstaat – ein Widerspruch in sich?“, in: Walter Leisner, *Staat. Schriften zu Staatslehre und Staatsrecht 1957–1991*. Hrsg. Von Josef Isensee (Berlin: Duncker & Humblot, 1994), s. 565.

¹⁸⁴ Carl Schmitt, „Der bürgerliche Rechtsstaat“, in: Carl Schmitt, *Staat, Großraum, Nomos*, s. 45.

¹⁸⁵ Viz k tomu Georg Jellinek, *Všeobecná státověda*, s. 261.

¹⁸⁶ Lze konstatovat, že tato pojmenování jsou v zásadě užívána synonymně.

s panovníkem spojené.¹⁸⁷ Jedná se o státy, které jsou založeny na právu, a které mají za účel – byť třeba jen částečně – zachovat právo. Hobbesův stát je založen na společenské smlouvě, což je koncepce, kterou právě Hegel odmítá.¹⁸⁸ I u Hegela však stát existuje v sepětí práva, a jedním z jeho účelů je právo zachovávat. Dále lze konstatovat, že zejména od dvacátého století se (moderní) právní stát stává více či méně také státem sociálním,¹⁸⁹ ne-li přímo „welfare“ státem. Moderní právní stát se tedy v tomto ohledu přibližuje ke státu policejnímu, vůči kterému se dříve vyčlenil. Vidíme-li, jak stát pečuje o zdraví člověka, sociálně jej zajišťuje, chrání jeho životní prostředí, chrání jej v nerovných vztazích s ostatními subjekty práva, a i jinak se o něj stará, nemůžeme nevzpomenout na již citovaný Hegelův požadavek, že stát má dbát o blaho jednotlivce. Že je přitom někdy otravně pedantský, se snad také může pozorovateli jevit.

Z historické skutečnosti, že se právní stát vydělil jako samostatná forma vůči teoriím policejního státu, se nicméně dá usuzovat, že mezi těmito koncepcemi panují i rozdíly. Již bylo naznačeno, že zatímco policejní stát je definován mocí, právní stát je definován omezením moci. To je však pouze odrazem hlubšího definičního rozdílu. Zatímco pojem policejního státu je formulován pozitivně, tedy tím, co a jaký stát je, jaký je jeho účel a cíl, a jaké jsou jeho úkoly, právní stát je definován negativně. To se projevuje jednak v omezení moci, jednak v dalších aspektech.

Prvním z těchto aspektů je dělba moci. Tento koncept, který do politické filosofie uvedl Charles Montesquieu,¹⁹⁰ a který je v jeho myšlení úzce spojen s myšlenkou tzv. smíšené ústavy, je motivován právě omezením moci. Státní moc nemá být koncentrována v rukách jednotlivce či jedné skupiny osob, má místo toho být rozdělena mezi více aktérů. Tradičně se rozlišuje moc zákonodárná, moc výkonná a moc soudní, existují však i teorie, které rozlišují další či jiné moci.¹⁹¹ Společné jim je, že tyto moci mají být od sebe odděleny, mají se navzájem omezovat,

¹⁸⁷ Viz Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 120 (XVII., 13.). Stručně řečeno se jedná o koncepci odlišnou od známé věty Ludvíka XIV.: „Stát jsem já.“ Blíže k Hobbesově koncepci státu jakožto osoby viz také Quentin Skinner, *O státech*, s. 77 n.

¹⁸⁸ Zejména proto, že smlouva je institutem soukromého práva, který nelze na otázku vzniku státu vztahovat. Dalším důvodem je pak to, že smluvní teorie státu naznačuje, že bytí ve státě je něčím dobrovolným, nahodilým, s čímž Hegel nesouhlasí. Viz ZFP, § 75, Dodatek.

¹⁸⁹ Například Německo má toto stanoveno i ve svém základním zákoně.

¹⁹⁰ Teoretický základ však poskytl již Aristotelés, jak je řečeno výše. Montesquieu sám mírně, nadto nepřesně, opisoval od Johna Locka.

¹⁹¹ V současné státovědě se rozlišuje dělba moci horizontální a vertikální. Horizontální znamená dělbu moci mezi nejvyššími státními orgány – vedle Montesquieuho tripartice se nejčastěji přidává moc kontrolní a dozorová, případně bankovní. Vertikální dělba moci pak spočívá v decentralizaci státní moci na jedné straně, kdy část moci

vyvažovat a kontrolovat. Jsou na sobě nezávislé.¹⁹² I Hegel rozlišuje různé státní moci – rozlišuje moc zákonodárnou, vládní a vladařskou.¹⁹³ Na rozdíl od tradičních pojetí však zdůrazňuje, že tyto tři složky jsou pouze různými aspekty jedné obecné státní moci, které jsou vzájemně provázány.¹⁹⁴ To je opět logickým důsledkem jeho pojetí státu – je-li stát vůle, tato vůle je ze své povahy nedělitelná.

Omezení moci státu, které je pro právní stát příznačné, se projevuje také v otázce ochrany lidských práv. Lidská práva, která vyvěrají zejména z hodnoty lidské důstojnosti, začala katalogem několika práv, který se postupně rozšiřoval, a dosud rozšiřuje.¹⁹⁵ Koncepce lidských práv se vyvinula zejména v kontextu potřeby zabránit státu zasahovat do života jednotlivce. Z hlediska právního státu je důležité, že lidská práva představují závazek, který si stát dává, spočívající v nepřekročení určitých hranic, zejména ve vztahu k individu. Ač tedy lidská práva vyvěrají z humanistických myšlenek a představ o vnitřní hodnotě člověka, tím, že je stát bere za své a hlásí se k nim, získávají pozitivně právní povahu. I zde se promítá důležitost dělby moci, kdy moc soudní chrání tyto lidská práva před možnými narušeními ze strany moci zákonodárné či výkonné. Zejména v druhé polovině dvacátého století jsou lidská práva chráněna ještě prostředky mezinárodního práva. Zatímco by tedy bylo představitelné, že se stát z lidskoprávních závazků vyváže stejným způsobem, jakým se k nim zavázal, v kontextu mezinárodního práva a mezinárodních vztahů je tato možnost limitována.

Lidská práva lze nepochybně chápat jako něco dobrého. Z hlediska právního státu se však jedná o jeho negativní určení, neboť neříká, co má stát dělat, nýbrž naopak co dělat nemá. Jedná se ve své podstatě o omezení státní moci, což se může negativně projevovat v situacích, kdy stát z nějakého důvodu potřebuje tyto limity překročit. Na mysl lze mít různé nouzové a krizové situace, ať už se jedná o válku, živelní pohromu, nebo například o epidemii. V takových

vykonávají územní samosprávné celky, a v internacionalizaci moci na straně druhé, kdy část moci je delegována mezinárodním organizacím. Viz např. Aleš Gerloch, *Teorie práva*, s. 226 n.

¹⁹² Tak tomu je, v různé míře, ve většině soudobých států. V České republice je tento princip vyjádřen v článku 2 odst. 1 zákona č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, a plyne dále i z celkového uspořádání tohoto základního předpisu českého státu.

¹⁹³ ZFP, § 273. Soudní moc Hegel považuje za součást moci vládní, obdobně jako např. John Locke. Ostatně i Montesquieu sice soudní moc vyděluje, ale říká o ní, že je ze všech jakoby nejmenší. Lze konstatovat, že soudní moc se emancipovala plně až ve dvacátém století, a to právě v souvislosti s rozvíjením nauky o moderním právním státu.

¹⁹⁴ Olga Navrátilová, *Stát a náboženství v Hegelově filosofii*, s. 98.

¹⁹⁵ V české právní vědě se hovoří o generacích lidských práv. První, nejstarší generace obsahuje zejména práva související s lidskou svobodou a politická práva, druhá generace pak práva sociální, hospodářská a kulturní, třetí generace pak práva související s právem sebeurčení, životním prostředím a podobně.

situacích spočívá péče o blaho jednotlivce i společnosti v omezení lidských práv, což ale není, vzhledem k limitaci státu, snadné, ba možné. Problematika lidských práv nadto omezuje právní stát i proto, že katalog lidských práv se rozrůstá. Byť to může znamenat zlepšení pozice jednotlivce, lidská práva se častěji dostávají do konfliktu, v důsledku čehož je nutné lidská práva, z povahy neomezitelná, omezit. Stát se tak dostává do situace, kdy aby chránil jedno lidské právo, musí omezit jiné. Zde lze vidět paralelu k slavnému Böckenfördeho diktu, že moderní sekulární stát žije z předpokladů, které sám nemůže zajistit.¹⁹⁶ I zde je jedním ze základních úkolů státu chránit lidská práva, což je mu ale čím dál tím obtížnější.

Moderní právní stát je také státem demokratickým. V tom se od policejního státu liší, neboť ten takový požadavek neobsahuje. Tak i Hegel zdůrazňuje monarchický princip státu, v jehož čele je vladař,¹⁹⁷ spolu s určitou stavovskou modifikací.¹⁹⁸ Demokratický prvek moderního právního státu naproti tomu spočívá v tom, že veškerá moc vychází z lidu.¹⁹⁹ Tento princip je v soudobých státech vyjádřen s různou mírou intenzity a také v různých formách. Takzvaná přímá demokracie je spíše výjimečná, a demokratický charakter státu se tak projevuje spíše existencí voleb do různých zastupitelských sborů – hovoří se o demokracii nepřímé.²⁰⁰ Přesto lze – alespoň zprostředkovaně – odvodit státní moc z lidu, který také dává státu legitimitu. Demokratické určení státu je v posledku rovněž určením negativním. Jak ukazuje Hans Kelsen, demokratická forma státu je spojena s relativistickým světonázorem²⁰¹ - demokratický stát nemá pozitivně určený úkol či účel, není sám hodnotově zakotvený. Hodnotící měřítko jeho aktů tak není hledáno v obsahu těchto aktů, ale v jejich zdroji. Je-li zdroj demokratický, je i výsledek jeho činnosti chápán jako správný. V podobném kontextu si tak všímá Jeremy Waldron, že obsah právních předpisů je spíše irelevantní, a že důležité je, že byly přijaty demokratickou cestou.²⁰² Důsledkem těchto skutečností nicméně je, že demokratický právní stát nemá pozitivní určení, což má za následek neukotvenost takového státu. Jestliže Hegelův

¹⁹⁶ Viz Ernst-Wolfgang Böckenförde, *Die Entstehung des Staates als Vorgang der Säkularisation*, s. 112

¹⁹⁷ Viz ZFP, § 273. Viz dále Olga Navrátilová, *Stát a náboženství v Hegelově filosofii*, s. 98.

¹⁹⁸ Viz *ibidem*, s. 99.

¹⁹⁹ V České republice je toto vyjádřeno v článku 2 Ústavy.

²⁰⁰ Lze samozřejmě namítnout to, co říká již Aristotelés, že volba je principem aristokratickým a že demokratickým principem je los. Viz k tomu Aristotelův výklad k obsazování úřadu v Aristotelés, *Politika*, s. 152 n. (1298a n).

²⁰¹ Viz Hans Kelsen, *O podstatě a hodnotě demokracie*, přel. Václav Koenig (Praha: Orbis, 1933), s. 87. Reprintováno v Hans Kelsen – Ondřej Horák, (ed.), *O státu, právu a demokracii. Výběr prací z let 1914–1938*. Viz také Hans Kelsen, *Státní forma a světový názor* (Praha: Fr. Borový, 1937), s. 28. Reprintováno v Hans Kelsen – Ondřej Horák (ed.), *O státu, právu a demokracii. Výběr prací z let 1914–1938*.

²⁰² Viz Jeremy Waldron, „Can there be a democratic jurisprudence?“, *Emory Law Journal* 58 (2009).

policejní stát má zajišťovat blaho jednotlivce, demokratický právní stát tento úkol nemá. To může vést k problému.

Je to ale na druhou stranu právě demokratický stát, který v něčem může Hegelově představě odpovídat. Hegelův stát je prostorem svobody, místem, ve kterém se vůle jednotlivců zčišťuje ve společnou vůli, a posléze ve vůli obecnou.²⁰³ Tímto způsobem se v Hegelově státě vyjevuje to, co je rozumné. Je-li tomu tak, pak demokratická forma státu – alespoň ve stávající situaci – nejlépe umožňuje toto zčišťování vůle, neboť každý jednotlivec má možnost se – byť zprostředkovaně – podílet na tom, jak stát vypadá a jak rozhoduje. Obsah státu se tak stává rozumným – ne proto, že by měl hodnotící měřítko, ale právě skrze ono zčišťování vůle. Demokratický právní stát umožňuje jedinci rozvíjet jeho svobodu dosud netušeným způsobem. Tím, že nechává jedinci prostor, aby sám určil a sledoval svou blaženost, odpovídá v rozvitější podobě Hegelově představě. Co je skutečné, to je rozumné. Současný stát, očištěn od nahodilostí, lze za toto rozumné považovat; soudem toho však nakonec budou dějiny.

2. Účely státu a možnosti jejich plnění

Stát obecně i každý konkrétní stát mají své účely. Účely státu jsou úzce spojené s jeho úkoly a s jeho cíli. V širším smyslu pak úzce souvisí s otázkou samotného ospravedlnění státu, resp. se státní legitimitou²⁰⁴ – jak říká Josef Isensee, „účely státu odpovídají na otázku, proč je stát a nikoli anarchie.“²⁰⁵ Plnění státních účelů tak má přímý dopad na legitimitu státu. Proč by totiž lidé měli žít ve státě, který zjevně nenaplnuje svůj účel? Hegel sice říká, že jednotlivec nemá jinou možnost, než žít ve státě, případně že existence mimo stát pro něj nemá smysl, Hegel zde ale má na mysli stát skutečný, tedy stát, který v určitém slova smyslu naplňuje svůj účel a plní své úkoly.

Účel státu se liší podle toho, je-li řeč o státu historického, nebo nadhistorického typu.²⁰⁶ Rozlišuje tak, zda je řeč o konkrétním státu, nebo o nějakém ideálním typu státu, resp. státu obecně. Obdobně Jellinek dělí účely státu na účel objektivní univerzální, objektivní partikulární

²⁰³ Ke zčišťování vůle viz Milan Sobotka, „Co je rozumné, to je skutečné; a co je skutečné, to je rozumné“, in: Milan Sobotka, *Stati k Hegelově Fenomenologii a Filozofii práva* (Praha: Karolinum, 1993), s. 27–28.

²⁰⁴ Georg Jellinek, *Všeobecná státověda*, s. 241.

²⁰⁵ Josef Isensee, „Staatsaufgaben“, in: Josef Isensee a Paul Kirchhof (Hrsg.), *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland. Band IV Aufgaben des Staates* (Heidelberg: c. F. Müller Verlag, 2006) s. 120.

²⁰⁶ Viz Josef Isensee, „Staatsaufgaben“, s. 120–121.

a účel subjektivní.²⁰⁷ Otázka po objektivním univerzálním účelu státu vychází z představy, že lidské dějiny směřují určitým směrem; poznání tohoto účelu státu je tak závislé na konkrétním filosofickém náhledu na dějiny. Objektivní partikulární účel pak hledí na konkrétní stát. Takový účel je pak určen na základě nějaké převažující aktivity, činnosti či charakteristiky daného státu. Hledání objektivního účelu státu má vždy spekulativní povahu. Subjektivní účely státu stojí vůči objektivním v přímém protikladu. Odpovídají na otázku, k čemu je stát jednotlivci, tedy jaký je účel státu pro jednotlivce v něm žijící. Vychází se z toho, že stát je účelovou jednotkou, a jednotlivé účely státu se tak sbíhají v jeden účel nejvyšší či konečný.²⁰⁸ V kontextu Hegelovy teorie státu lze dle uvedené typologie sledovat objektivní univerzální účel a účel subjektivní.

Subjektivní účely státu jsou v Hegelově pojetí vyjádřeny zejména jako účely občanské společnosti. Jejím účelem je především umožnit jednotlivci uspokojování jeho potřeb a zprostředkovat mu obecnou rozumnost, aby tyto potřeby mohl upotřebovat, a to v nejširším slova smyslu. Občanská společnost tak prostřednictvím svých institucí (systém potřeb, právní systém, policie a korporace) dbá na to, aby jedinec uspokojoval své potřeby v koordinaci s ostatními, aby byl chráněn před nahodilostmi, aby fungoval právní řád, aby bylo předcházeno různým škodám, směřuje zkrátka k ochraně života, zdraví, majetku a svobody jednotlivce. Tyto funkce jsou – více či méně – často připisovány právě státu. To je však podle Hegela chyba, která spočívá v zaměňování občanské společnosti a státu. Toto Hegel kritizuje, protože takové pojetí vede v posled k tomu, že účel státu spočívá v užitku jednotlivce, a že být členem státu je něco dobrovolného.²⁰⁹ Takový stát, jak bylo řečeno výše, je pouze státem vnějším, nikoli státem skutečným. Protože však občanská společnost je součástí státu, lze i tyto její účely považovat za účely státu. Hegel ostatně neříká, že stát tyto účely nemá, říká spíše, že účel státu samotného tyto účely překračuje. Z hlediska Jellinekova členění lze říci, že Hegel identifikuje objektivní účel státu.

Objektivní univerzální a objektivní partikulární účel státu se v Hegelově pojetí prolíná. Objektivním univerzálním účelem státu je svoboda, resp. její rozvíjení. V rámci tohoto vývoje, jenž se projevuje ve světových dějinách, však lze pozorovat objektivní partikulární účely jednotlivých států, které působí jakožto nástroje ducha a slouží k tomu, aby se světový duch

²⁰⁷ Viz Georg Jellinek, *Všeobecná státověda*, s. 240–245.

²⁰⁸ *Ibidem*, s. 245, 246.

²⁰⁹ ZFP, § 258, Poznámka.

dále vyvinul. Jakmile daný stát splní tuto svou úlohu, ztrácí ve světových dějinách svůj význam, naplňuje svůj účel.

V čem spočívají účely současného státu? Demokratický a právní stát se vyznačuje tím, že je hodnotově neukotvený. To plyne jednak z toho, že obsahem právní normy může být cokoli, jednak z toho, že určení, zda je stát demokratický, neodvisí od jeho obsahu, ale od formy – tedy zda moc vychází z lidu. Účel takového státu tak může být v zásadě libovolný. Přesto lze hledat nějaké styčné body. Základní účel současného státu je stejný, jako účel každého státu – lidský život, jeho ochrana a zajištění do budoucna. Od toho se odvíjí další účely státu. Jedním z hlavních účelů je v tomto smyslu stanovení a vymáhání právního řádu jako regulativu lidského jednání a mezilidského soužití. Současný stát má dále chránit svobodu jednotlivce a s ní související lidská práva. Konečně je účelem státu zajistit bezpečnost, a to vnitřní i vnější. Dosud vyjmenované účely státu tak lze popsat v intencích limitačních teorií státních účelů. Tyto účely mají společné to, že umožňují svobodu jednotlivce v tom smyslu, že mu dovolují koexistovat s ostatními jednotlivci, rozvíjet svůj blahobyt dle svých možností, schopností a tužeb. Účely současného státu se však tímto nevyčerpávají, lze konstatovat, že teorie limitačních účelů státu není s to plně popsat účel současného státu, pomůže však vymezit účely, které mají současné státy společné. Další účely státu se více či méně liší s ohledem na konkrétní stát, a zde je lze zmínit pouze obecně. Mezi další účely státu tak lze zařadit zejména to, co nějakým způsobem rozšiřuje účely stávající. Tím může být péče o sociální smír a sociální zabezpečení, protože aby mohl člověk žít a skutečně svobodně jednat, musí být v uspokojivé sociální situaci. Formální svoboda je zde doplněna svobodou materiální. Účel, který souvisí jak s právním řádem, tak s uspokojováním potřeb jednotlivců, je udržování stabilního ekonomického prostředí. Životní úroveň jednotlivců v kapitalistickém prostředí je více či méně spojena s hospodářskou situací daného státu. Stát dále zpravidla zajišťuje základní technickou infrastrukturu, ať už se jedná o dopravní cesty, nebo o rozvod energií. Současný stát dále pečuje o zdraví lidí. Stará se o životní prostředí. Řada těchto státních činností se v různých státech uplatňuje různou měrou, řada těchto úkolů však v současné době nabývá na důležitosti.

Lze konstatovat, že řada úkolů současného státu se shoduje s úkoly státu Hegelova. Při určité míře zobecnění lze konstatovat, že současný stát, stejně jako stát Hegelův, na jedné straně dbá na svobodu jednotlivce, na straně druhé o něj určitým způsobem pečuje. Rozdíl spočívá v tom, že v Hegelově pojetí velká část těchto účelů a úkolů náležela nikoli státu, ale občanské společnosti, tedy policii a korporacím. V tom ostatně spočívá posun moderního státu od státu

středověkého, ve kterém celou řadu společenských funkcí zastávaly cechy, církve a církevní organizace, jednotlivá města a podobně. Současný stát většinu těchto funkcí převzal pod sebe.

Legitimita státu však v posledku nespočívá jen v tom, jaké úkoly si dává či mu jsou dány, ale i v tom, jak tyto úkoly plní. Úkoly státu mohou být sebelepší, pokud je však neplní, nemusí tu být. Jaké jsou možnosti současného státu plnit své úkoly? O tom pojedná následující text.

3. Oslabení státu – úkrok od Hegela

Jestliže Hegel praví, že úkolem státu je starat se o občana, a proponuje tak tzv. policejní stát, představuje koncepcie právního státu od této nauky úkrok. Primárním účelem státu dnes není péče o blaho jednotlivce a společnosti, nýbrž ochrana jednotlivcovy svobody a jeho základních, nebo také lidských práv. Demokratický právní stát v sobě však stále nese dědictví právního státu, jehož jedním úkolem zůstává ochrana bezpečnosti, tedy schopnost reagovat na různá nebezpečí. Tento úkol ostatně bývá označován za jeden z legitimačních důvodů existence státu, respektive státní moci. Stát dnes nadto plní úkoly i v jiných oblastech – stává se i státem sociálním. Jak bylo řečeno, právní stát je však zároveň vymezen omezením moci, přičemž nejzřetelnější hranicí této moci dnes představuje právě doktrína lidských práv. Ta představuje hranici, kterou stát nesmí překročit. V následujícím textu bude ukázáno, jakým způsobem tato hranice funguje, jak je stát omezen, z čehož vyplyne úvaha o tom, jak toto omezení dopadá na plnění dalších úkolů státu. Otázka, která je zde kladena, zní: může stát v současné konfiguraci plnit nejzásadnější úkoly, které mu jsou svěřeny?

Soudobý stát čelí celé řadě omezení. Vedle doktríny lidských práv, o které zde bude pojednáno, lze alespoň zmínit některá další. Jan Kysela dělí faktory omezující moc státu na dva druhy. První jsou limity externí, tedy omezení pramenící mimo stát samotný, které existují kvůli prostému faktu plurality států. S tím souvisí omezení státu prostřednictvím mezinárodního práva a v evropském kontextu rovněž prostřednictvím integrace v Evropské unii. Nezpochybnitelný je i vliv fenoménu poslední doby, totiž globalizace.²¹⁰ Druhým druhem jsou limity interní, kam Kysela řadí vymizení státního zájmu, lidská práva, o nichž bude pojednáno dále, posilování soudní moci na úkor politických mocí, oslabování veřejného prostoru, rozvoj

²¹⁰ Viz Jan Kysela, *Kolos na hliněných nohou? K proměně státu a jeho roli* (Praha: Leges, 2016), s. 67 n.

techniky a technologií, decentralizaci, delegaci a privatizaci státní moci, a konečně neregulovanou sociální moc.²¹¹

Současný stát, jak naznačuje uvedený přehled, nelze považovat za nejvyšší moc na zemi, protože jí zkrátka není. V mnoha ohledech se jeho postavení podobá spíše státu středověkému, jehož postavení také bylo určeno tím, že byl jedním z mnoha dalších aktérů.²¹² Rozvinuté mezinárodní vztahy a mezinárodní právo jsou v tomto ohledu jen jedním z faktorů omezující stát – stát je vázán řadou mezinárodních smluv nejrůznějšího charakteru, ze kterých se může jen obtížně vyvázat. V kontextu Evropské unie bylo toto vidět na příkladu Velké Británie a jejího odchodu z Evropské unie. Přitom je to právě Evropská unie, která současný evropský stát omezuje nejvíce – byť mu za to také mnohé dává. V globalizovaném a internacionalizovaném světě také dochází ke stírání státních hranic – to v tom smyslu, že ty již nejsou nepřekročitelné, a dění v jednom státě často má dopad na dění ve státě druhém. Je nutná spolupráce států, což opět omezuje možnost států jednat samostatně. S globalizací souvisí i omezení ekonomické a sociální moci států – řada nadnárodních společností disponuje kapitálem srovnatelným s průměrným státem, moc, kterou tyto společnosti mohou mít, státní moc často překračuje. Stát se ovšem omezuje i sám – zmíněná delegace a privatizace státní moci je toho příkladem. Výrazná část výkonu práva je svěřena soukromým osobám – exekutorům, existují i tendence svěřením dalších fází aplikace práva soukromým subjektům – nejrůznějším rozhodcům a arbitrům. Důležitý prvek státní moci, právo vydávat peníze, je dnes také z části mimo státní moc – řeč je jednak o bankovních institucích, které vytváří nové peníze, jednak o tom, že řada investičních společností disponuje takovou ekonomickou mocí, že může ovlivňovat dění ve státě, destabilizovat ekonomickou situaci státu a mít přímý dopad na životní úroveň milionů jednotlivců. Fenoménů omezujících státní moc je celá řada; rozebrání každého z nich by zabralo knihu. Pojdme se podívat blíže na jeden z nich.

Tímto fenoménem, který zde bude rozebrán, jsou lidská práva. Lze konstatovat, že myšlenka lidských práv se vyvíjela po staletí; počátky lze patrně hledat v humanistické filosofii. V rámci formování teoretické koncepce moderního státu otevírá pomyslné dveře lidským právům již Thomas Hobbes, který připouští, že existuje hranice jinak neomezené státní moci – totiž lidský

²¹¹ Viz *ibidem*, s. 75 n.

²¹² Viz k tomu Jan Kysela, „Stát jako obr na hliněných nohou. Opožděné poznámky k seriálu nad budoucností státu“, *Právník* 11 (2014), s. 946 n.

život,²¹³ zejména však ale další liberální myslitelé teorií společenské smlouvy.²¹⁴ V současné době je doktrína lidských práv považována téměř za samozřejmou. Jak přitom upozorňuje Alasdair MacIntyre, samotné zdůvodnění lidských práv stojí na chatrném základě; označuje je dokonce za fikci.²¹⁵ Robert Alexy k tomu říká, že lidská práva, mají-li být hodnověrně zdůvodněna, musejí se opírat o určitý metafyzický základ.²¹⁶ Zde však nebudeme po zdůvodnění lidských práv pátrat; spokojíme se s konstatováním, že jsou téměř obecně přijímána, a jako taková představují omezení státní moci.

Lidská práva představují na jedné straně omezení přirozenoprávního charakteru – jejich platnost bývá odvozována ze samotné hodnoty lidského života či z hodnoty lidské důstojnosti.²¹⁷ Existují koncepce, které lidská práva zdůvodňují z náboženských pozic.²¹⁸ Vyjmenovat by bylo možné i další, důležité ale je, že závaznost lidských práv se přijímá bez ohledu na pozitivní právo. Přesto je v posledku skutečností, že stát lidská práva bere za své, přijímá je do svého pozitivního právního řádu. Lidská práva jsou tak součástí ústav či listin lidských práv, což je projevem přihlášení se státu k této koncepci a zároveň vyjádřením určitého sebeomezení daného státu. Stát si sám, prostřednictvím pozitivního práva, vytyčuje hranice, které nesmí přestoupit. To je na jednu stranu praktické, protože přirozené právo je ze své podstaty nevymahatelné, a v případě, že je porušováno, může poskytnout nanejvýše morální útočiště. Tím, že stát normy lidských práv přijme do svého právního řádu, jim zároveň dává vymahatelnost, tedy možnost vynutit jejich dodržování prostřednictvím státní moci. Na straně druhé však toto znamená také to, že stát se může, bude-li chtít, ze svých lidskoprávních závazků vyvázat. Situace, kdy určitá politická síla – aniž by konala násilný převrat – prostřednictvím voleb získá takovou sílu, že může bez obtíží měnit ústavu daného státu, a zrušit tak lidská práva, není nepředstavitelná. Proto, zejména v době po druhé světové válce, jsou lidská práva chráněna i na mezinárodně právní rovině. Existuje řada mezinárodních smluv či úmluv, které chrání

²¹³ Viz Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 93 (XIV., 8.). Hobbes říká, že „se nikdo nemůže zřici práva klást odpor těm, kdo ho násilně napadají, aby ho zbavili života...“ To má přímý důsledek pro stát založený společenskou smlouvou.

²¹⁴ Zejména John Locke či Jean Jacques Rousseau.

²¹⁵ Alasdair MacIntyre, *Ztráta ctnosti*, přel. Pavla Sadílková a David Hoffman (Praha: Oikoyemenh, 2004), s. 89–90.

²¹⁶ Viz Robert Alexy, „Menschenrechte ohne Metaphysik?“, *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, Volume 52, Issue 1 (2004), s. 24.

²¹⁷ Kriticky k vyvozování lidských práv z lidské důstojnosti viz Josef Isensee, „Rettungsinsel in der Flüchtlingsflut?“, in: Otto Depenhauer a Christoph Grabenwarter (Hg.), *Der Staat in der Flüchtlingskrise. Zwischen gutem Willen und geltendem Recht* (Ferdinand Schöningh, 2016), s. 232 n.

²¹⁸ K tomu viz výklad v Stanislav Sousedík, *Svoboda a lidská práva* (Praha: Vyšehrad, 2010), s. 19–28.

lidská práva a jichž jsou jednotlivé státy členy. Dodržování lidských práv tak již nehlídá stát sám, ale i mezinárodní společenství. Jistě, i z mezinárodní smlouvy se může stát vyvázat, není to však tak snadné; nadto lze konstatovat, že mezinárodní společenství funguje jako garant lidských práv ne jen *de iure*, ale i *de facto*.²¹⁹

I na rovině vnitrostátní však lidská práva jako omezující element fungují. Funguje-li ve státě dělba moci, což je v demokratickém právním státě předpokládáno, je jak moc zákonodárná, tak moc výkonná pod dohledem moci soudní, která na dodržování lidských práv dbá. Pokud tak stát lidská práva poruší, ve většině případů lze konstatovat, že soudní moc splní svou úlohu a lidská práva chrání. I to však vede k tomu, že je státní moc omezena.

Na příkladu lidských práv se ukazuje, že moderní právní stát obsahuje paradox – na jedné straně musí vykonávat svou moc, aby mohl plnit své úkoly a naplnit svůj účel, na straně druhé je jeho moc omezena. Nejedná se přitom o jedinou protivu v moderním právním státě obsaženou: další, rovněž očividná, spočívá v tom, že na jedné straně se jedná o stát demokratický, tedy založený na vládě (lidu), na straně druhé se jedná o stát právní, tedy o stát, jehož moc je omezena právem. Z určitého úhlu pohledu lze vskutku konstatovat, že pokud Carl Schmitt říká, že suverenita je rozhodnutím,²²⁰ není v současném moderním právním státu suveréna, protože v pravém slova smyslu se již nerozhoduje, pouze se aplikují předem stanovené právní normy.

Uvedené rozpory moderního státu se přitom linou jako červená nit dějinami jeho vývoje. Hobbesův stát je na jedné straně pánem nad osudy všech a jednotlivec na něj převádí veškerá svá práva, na straně druhé tento jednotlivec nemůže na stát převést právo na vlastní život, a v jednom klíčovém bodě tak zůstává Hobbesův stát bezmocný. Paradox, který je díky Hobbesově koncepci obsažen tak říkajíc v genetické informaci moderního státu, však

²¹⁹ Možnost různých mezinárodních intervencí, které jsou zde myšleny, je pochopitelně omezena tím, o jaké státy se v daném případě jedná. Co je dovoleno jednomu státu, není dovoleno státu jinému. Zde se stále projevuje poznatek formulovaný Thomasem Hobbesem, že mezinárodní společenství je v přirozeném stavu, tedy ve stavu války všech proti všem, ve kterém platí právo silnějšího. Viz k tomu Thomas Hobbes, *Leviathan*, s. 90 (XIII., 8.), konečně ale i výklad Hegelova pojetí mezinárodního práva výše. I když lze konstatovat, že mezinárodní vztahy od dob těchto myslitelů prošly bouřlivým vývojem, faktem zůstává, že společná moc nad státy ve stejném smyslu, v jakém existuje nad lidmi, dosud není.

²²⁰ Schmitt říká, že „suverén je ten, kdo rozhoduje o výjimečném stavu.“ Carl Schmitt, *Politická teologie*, přel. Jan Kranát a Otakar Vohcoč (Praha: Oikoymenh, 2012), s. 9. Na téže straně o pár vět dále však říká, že jedině rozhodnutí o výjimce je rozhodnutím v eminentním slova smyslu – a jeho slavná definice tak může být zkrácena takto: suverén je ten, kdo rozhoduje. Srov. k tomu Jacques Derrida, *Síla zákona*, přel. Miroslav Petříček (Praha: Oikoymenh, 2002), s. 30 n., kde Derrida hovoří o rozhodnutí jako o kroku do neznáma, kdy mezi dvěma alternativami nelze vybrat podle předem určených pravidel – nelze provést kalkul, a je tak třeba rozhodnout.

v Hobbesově vlastním díle není ještě tak patrný. Patrněji se však ukazuje v Hegelově státu, byť s použitím jiného slovníku. Hegel neformuluje hranici státní moci tak, jak to činí Hobbes, implicitně je však obsažena v jeho pojetí státu jakožto uskutečnění svobody. Má-li se stát neustále vyvíjet k svobodě, nemůže se vracet zpět, svoboda individua se musí rozšiřovat. Hodnota lidského života, obsažena v Hobbesovi, je zde reformulována jakožto svoboda. Ostatně, dalo by se konstatovat, že samotný fakt, že Hobbesovi takto záleží na lidském životě, by Hegel interpretoval jako projev směřování ke svobodě jednotlivce. Stejně však, jako Hobbesův život jednotlivce stojí jako hráz vůči státní moci, tak i svoboda stojí v protikladu ke státní moci u Hegela. Hegelův stát totiž, jak už bylo řečeno, je zároveň státem pečujícím, státem, který směřuje k blahobytu jednotlivce i společnosti. Má-li však stát pečovat o blahobyt, nemůže zároveň rozvíjet svobodu, jejímž důležitým prvkem je možnost individua určit, co považuje za blahobyt.

4. Dědictví Hegelovy nauky v současném uvažování o státu

Hegelova koncepce státu je povětšinou považována za překonanou prostě proto, že dnešní nauka i praxe vychází z koncepce právního státu, nikoli státu policejního. I přesto však má smysl zvážit, nakolik se Hegelovy úvahy do dnešního pojmu a fenoménu státu promítají.

Lidská práva jsou soudobým ekvivalentem ideje svobody.²²¹ Jinak řečeno, doktrínu lidských práv lze považovat za rozvinutí svobody v Hegelově smyslu. Role státu je v tomto procesu vitální, přesto, jak bylo řečeno, stojí lidská práva v jistém protikladu ke státní moci. Rozpor, který lze pozorovat nyní, je však obsažen již v Hegelově koncepci. Ukažme, jakým způsobem.

Stát má být prostorem, ve kterém individuum rozvíjí svou svobodu. Individuum může ve státě činit svobodně to, co umí, aby uspokojilo potřeby své a své rodiny. Stát zde znamená přidanou kvalitu života jednotlivce – je sice pravda, že zmíněný Hobbesův pojem svobody předpokládá toliko neexistenci vnějších překážek, ale i Hobbes si uvědomuje, že život mimo stát a státní společnost není člověku příznivý. Jedinec může plně rozvinout svou potencialitu teprve ve státě, teprve ve státě může získat svobodu nikoli jen prostou, nýbrž kvalifikovanou. Jinak řečeno platí poznatek, že pravidla chování, které stát přináší, teprve otevírají celou řadu možností, jakým směrem se rozvíjet, podobně, jako pravidla hry šachu teprve tuto hru umožňují. Hegelův stát tak nepochybně směřuje k rozvoji svobody. Na straně druhé však jeho stát nemá jasné

²²¹ Viz Pavel Holländer, „Soumrak moderního státu“, s. 11.

ohraňované pravomoci, a v rámci péče o všeobecné blaho a předcházení vzniku škod tak může činit, co chce, čímž může svobodu jednotlivce omezit. Obě tyto tendence jsou v neustálém napětí a je třeba je nějakým způsobem vyvážit.

Třebaže je pravda, že Hegel klade větší důraz na péči o jednotlivce, hlavní úkol státu, spočívající v rozvíjení svobody, představuje v jeho myšlení výrazný prvek. V tom, že současný stát klade důraz na dodržování lidských práv i na další záruky ochrany jednotlivce před státní mocí lze nepochybně spatřovat projev Hegelova rozvoje svobody. Problém, se kterým se dnes stát potýká, spočívá v tom jak skloubit dvě protichůdné tendence – svobodu na jedné straně a plnění úkolů státu na straně druhé. Jak bylo řečeno, podobný paradox je obsažen již v Hegelově pojetí státu, a v širším slova smyslu je přítomný v moderním státu vůbec. Nabízí se proto použít poznatky získané studiem Hegela pro formulaci doporučení současnému státu.

Bohužel lze konstatovat, že na nezákladnější rovině Hegel řešení nenabízí. Je si vědom toho, že v té rovině, kde nejspíše dojde k možným problémům, totiž v rovině policejní pravomoci, nelze stanovit obecnou hranici, která by určila, kam stát zasahovat může, a kam již nikoli. Je zřejmé, že stát funguje a fungovat může, i když obsahuje řečený paradox, jde však o to, aby obě složky byly vyvážené, aby obě dosáhly svého možného maxima, aniž by narušovaly složku druhou. S Hegelem můžeme nicméně říci, že stát není uměleckým dílem, nýbrž existuje v určité realitě, a není tak vždy dokonalý.²²² Zatímco by tak bylo hezké, kdyby stát jak garantoval co nejvyšší míru svobody, tak poskytoval co nejvyšší možnou péči, ve skutečnosti mohou nastat i tři odlišné scénáře. První dva z nich jsou o něco horší – stát buď selhává na poli svobody, ale alespoň poskytuje dostatečnou péči (např. z důvodu nečekané události stát omezí občanské svobody, ale úspěšně bojuje s novou hrozbou), nebo ponechává širokou svobodu, ale selhává na poli péče (v případě nějaké hrozby stát tuto neřeší, ale alespoň ponechá svobodu jednotlivcům, aby se případně s hrozbou vypořádali sami). O idealitu se ani zde nejedná. Posledním scénářem, patrně nejhorším, pak je, když stát ani nezajišťuje svobodu, ani není schopen poskytovat žádoucí péči. V takovém případě lze hovořit o úplném selhání státu.

Je potřeba dosáhnout co největšího stupně svobody, a aby zároveň stát mohl co nejlépe plnit své úkoly, aby mohl pečovat o jednotlivce. S Hegelem lze souhlasit v tom, že nalézt obecnou a vždy platnou hranici nelze. O to větší důraz musí být kladen jak na kvalitu a efektivitu

²²² ZFP, § 258, Dodatek.

samotného státu, tak na morální a mravní charakteristiky všech těch, kteří se svou činností podílejí na chodu státu. V tomto ohledu lze konstatovat, že Hegel různé direktivy nabízí.

Nejobecnějším směrem, který stát nesmí pouštět ze zřetele, je u Hegela svoboda, u současného státu to jsou lidská práva. Jak však plyne z výše řečeného, tyto cíle omezují státní moc. Ta má na jedné straně omezené možnosti, jak zajišťovat tyto cíle samotné, na straně druhé má omezené možnosti zajišťovat další úkoly státu. Konečně, nahlíženo z druhé strany, zajišťování dalších úkolů státu může vést k omezování svobody a lidských práv. Je tedy potřeba dalších direktiv, které upřesní, jak má stát vypadat. Zde lze na prvním místě uvést Hegelův požadavek na důkladné vymezení státních pravomocí. To, že nelze stanovit hranice státní moci obecně a se zřetelem na všechny možné situace, neznamená, že v podmínkách konkrétního státu o to ani nemá být činěn pokus. V první řadě tak je třeba, aby stát přesně věděl, co činí, co činit má, co činit chce, a co činit nechce. Právní řád, který stát stanoví, má upravovat jen to a právě to, co stát zamýšlí regulovat. Právní řád, který na jedné straně stanoví práva a povinnosti jednotlivců, na straně druhé určuje vztahy mezi jednotlivými složkami státní moci, tak musí být formálně i obsahově dokonalý. Neměl by obsahovat normy, které jsou obsoletní, neúčelné, nebo dokonce směřující proti cílům státu. Právní řád by dále měl být stručný a jasný, neměl by obsahovat mnoho vágních formulací.²²³ Potřebuje-li stát pečovat o určitou oblast lidského a společenského života, měl by o tom dát vědět prostřednictvím jasného zákonného pravidla. Čím vágnější formulace právních norem, tím více hrozí zneužití státní moci v neprospěch svobody. V právním řádu by dále neměly být obsahové rozpory, a tam, kde jsou, by měl obsahovat pravidla pro jejich řešení. Kde platí dvě normy opačného obsahu, aniž by bylo stanoveno, která má přednost, vzniká prostor pro libovůli a pro omezení svobody jednotlivce.

Dalším klíčovým prvkem pro úspěšné fungování státu, který si lze z Hegela odnést, je profesionální a efektivní státní správa. Ta na jedné straně vyžaduje vzdělané, motivované a efektivní úředníky, na straně druhé vyžaduje profesionální a efektivní organizaci. Státní správa musí vědět, co činí, na jakém zákonném základě to činí, a proč to činí. Mohutná byrokracie řady současných států přitom tyto základní charakteristiky nenaplňuje. Není centrální přehled státních činností, řada agend je vykonávána jen ze setrvačnosti, ačkoli jich není třeba. Úředník pak není motivován pracovat pro dobro státu, často se nejedná

²²³ Je pravda, že moderní právní řád se bez tzv. vágních formulací neobejde. Tento poznatek však neznamená, že nelze usilovat to, aby jich obsahoval co nejméně.

o nejschopnějšího z občanů. To pak vede jednak k tomu, že stát své úkoly nezvládá, jednak k tomu, že dochází (mimo jiné) ke kolizím s principem svobody a lidskými právy. Tyto nedostatky se po hříchu ukazují v krizových situacích.

V. ZÁVĚR

Hegelova koncepce státu má se současným, moderním právním státem společného více, než se v počátku zdálo. Třebaže zůstává jisté, že jeho koncepce je v posledku koncepcí policejního státu, a mohlo by se tak zdát, že současný moderní právní stát mu stojí v opozici, není tomu tak. I současný stát, navzdory svému myšlenkovému základu, přejímá v mnoha ohledech úkol pečovat o blahobyt jednotlivce i společnosti. Oba typy státu přitom mají ve svém vínku obsažen rozkol mezi požadavky svobody a péče – rozkol, který nelze zcela odstranit, se kterým je však třeba neustále pracovat tak, aby nedošlo k přílišnému vychýlení ani jedním směrem. Lze proto konstatovat, že Hegelovy *Základy filosofie práva* jsou dvě století po svém napsání stále aktuální nejen pro teoretické studium, ale i pro praktické návrhy pro současný stát.

Tyto návrhy lze shrnout následujícím způsobem. Stát má zachovávat svobodu. Ta však nemůže být neomezená; tam, kde by stát garantoval neomezenou svobodu, tam nemůže plnit své úkoly, nemůže ani v nejmenším rozsahu garantovat jakoukoli péči. Svoboda, kterou stát garantuje a rozvíjí, tak nemůže být jen negativní a musí mít vymezený i pozitivní obsah. Řečí práva by bylo možné říci, že nelze mít toliko práva a žádné povinnosti. Stát má na druhé straně pečovat. Tato péče však rovněž nemůže být neomezená, protože přílišná péče o jednotlivce by se stala dusící a zničila by veškerou svobodu. Stát tedy musí hledat rovnováhu – musí poskytovat péči tak, aby zároveň nezničil svobodu. Že se nejedná o snadný úkol, je zřejmé. Stát proto musí především mít kvalitní právní řád a kvalitní, profesionální státní správu. Musí vědět, jaké úkoly mu náleží a jakým směrem má směřovat jeho péče; a musí také vědět, jak efektivně tyto úkoly plnit a péči naplňovat. Nejedná se však jen o stát, kterému jsou zde činěny návrhy. Nejen proto, že stát je tvořen svými občany, se tyto návrhy obracejí i na ně. Občan by tak především měl sám usilovat o to, aby jeho stát splnil výše uvedená kritéria. Měl by se snažit, aby stát plnil své úkoly, měl by se snažit, aby byla chráněna jeho svoboda. Byla-li řeč o lidských právech, je třeba říci, že o nich platí to samé, co o svobodě: ani jedno není věčné, ani jedno není samozřejmé. Je úkolem každého z nás o tyto hodnoty pečovat.

VI. APPENDIX: STÁT V EPIDEMII

Roky 2020 a 2021 znamenají v celém světě přelom. Z Číny pocházející epidemie onemocnění Covid-19 ukázala lidem i státům, jak omezené jsou jejich možnosti tváří v tvář neviditelnému nepříteli. V souvislosti s onemocněním se projevila povaha státní moci, která až příliš začala pečovat o zdraví obyvatel, aniž by dostatečně dbala na jejich svobodu. Na jedné straně jsme svědky toho, že záruky právního státu takřka neexistují, na straně druhé ale vidíme selhání státní moci, která navzdory všem snahám nezabránila velkému počtu úmrtí, kterých nebylo více jen za cenu nezměrných socioekonomických dopadů.

Jestliže se Hegel snaží formulovat stát, který na jedné straně směřuje k rozvoji svobody, na straně druhé pečuje o blaho lidí, vidíme, že současné státy těmto požadavkům zdaleka nedostály. Důvody, které za tím stojí, jsou následující:

1. Není dostatečně vymezen státní zájem. Stát neví, jestli má pečovat o zdraví, neví, jakou prioritu má této snaze přiřadit. Za normální situace tak zdravotnictví sice klopýtá, ale pohybuje se. V krizi pak selhává.
2. Stát nedokáže jasně formulovat svou vůli. Jednotlivé kompetence jsou rozděleny mezi řadu aktérů, žádný z nich však zjevně nemá nejvyšší kompetenci. Jinak řečeno, není zde hlava, která by vyjádřila státní vůli. Rozhodování se místo toho děje nahodile v zajetí řady různých procesů, které však nejsou na takovou situaci stavěny.
3. Státní aparát není organizován efektivně a profesionálně, státní úředníci jednak nejsou motivováni k lepší práci, jednak na ni často nemají. Opět – tento systém je dostatečný pro jakési fungování státu za běžného stavu, v případě krize však selhává.
 - a. Státní správa je tak obsáhlá, že nikdo neví v celku, co stát vše dělá. Řada agend je zastaralá a vykonává se setrvačností. Řada agend je prováděna na více místech paralelně, což někdy vede jen k duplicitě, někdy ale i ke sporu. Řada agend, které by se naopak vykonávat měly, se naopak nevykonává.
 - b. Úředníci jsou společností považováni za zbytné pracovníky, kteří nevytvářejí žádné hodnoty a představují zátěž. Státní správa je také často označována za místo, kde lze dělat finanční úspory. Výsledkem je státní úředník, který není motivován ani penězi, ani společenskou prestiží, a nejčastěji tak má úřad jako klidné místo, kde se nepředře a v klidu vydrží až do důchodu. Současná situace pak vnáší ještě určitá specifika, kdy státní úředník není ani motivován výsledky

vlastní práce – cokoli udělá, je špatně, protože jednak nedostal jednoznačné pokyny, jednak ty se v průběhu času vícekrát změny, a nakonec se stejně udělá rozhodnutí bez ohledu na odbornou stránku věci.

4. Z veřejného diskursu se vytrácí důraz na povinnosti a zodpovědnost jednotlivce a jiných nestátních subjektů. To vede k tomu, že každá jedna věc musí být nařizována, kontrolována a vymáhána, a beztak není kdovíjak dodržována. Že jde přitom o ochranu zdraví každého jednoho člověka, a mělo by tak být v zájmu každého jednoho člověka se chránit, zapadá.
5. Důsledkem předchozího bodu je to, že s epidemií se bojuje především prostřednictvím zákonů, nařízení a jiných normativních opatření. Málokdy lze vidět pravdivost Tacitových slov „*corruptissima re publica plurimae leges*“.²²⁴ Různých opatření je tolik, že se v nich lze jen stěží vyznat. Obsahují ohromné množství výjimek, což rovněž neprospívá jistotě. Kvalita opatření je přitom nízká, opatření nereflektují skutečný stav, neobsahují odůvodnění, není jasné, jak směřují k potlačení epidemie. To je z části také důsledkem předchozích bodů. Výsledkem této situace je, že lidé opatření nedodržují, a situace se ještě zhoršuje. To vede k nové várce opatření.

Zřejmě by bylo možné identifikovat i další důvody selhání (nejen) českého státu, jejich výsledkem však je, že není naplněn ani požadavek péče, ani požadavek svobody, resp. ochrany lidských práv. Má-li stát do budoucna pečovat o zdraví občanů²²⁵, měl by vyvodit ze stávající situace důsledky a na jejich základě pak provést konkrétní změny. Ty lze formulovat v následujících tezích:

1. Je třeba ujasnit si, jakým způsobem má stát pečovat o zdraví jednotlivce. Ruku v ruce s tím musí jít vyjasnění, jaká je v tomto procesu role tohoto jednotlivce. Na to je třeba dbát ohled jednak již v procesu tvorby státní politiky, jednak v procesu normotvorby.
2. Vždy je třeba dbát na svobodu jednotlivce.

²²⁴ Publius Cornelius Tacitus, „*Annales*“, in: Publius Cornelius Tacitus, A. J. Woodman, R. H. Martin, *The Annals of Tacitus. Book 3* (New York: Cambridge University Press, 1996), s. 37 (III.27).

²²⁵ Ne všichni s tím souhlasí. Viz debatu mezi Giorgio Agambenem a Sergiem Benvenutoem na pozadí Michela Foucaulta: Michel Foucault, Giorgio Agamben a Sergio Benvenuto, „*Coronavirus and Philosophers*“, *European Journal of Psychoanalysis*, navštíveno 16. 5. 2021, <https://www.journal-psychoanalysis.eu/coronavirus-and-philosophers/>. Zejména Giorgio Agamben v debatě z počátku roku 2020 argumentuje silně proti opatřením přijímaným proti epidemii.

3. Státní správa musí být reformována tak, aby byla skutečně silná, nikoli jen těžkopádná. To nesouvisí jen s ochranou zdraví, ale obecně. Je třeba učinit revizi jednotlivých agend a procesů v rámci státní správy.
4. Je třeba nastavit procesy pro postup v mimořádných událostech. Tak, jako existují postupy pro zvládnání přírodních katastrof, je třeba stanovit postupy pro zvládnání epidemií.
5. Stát musí disponovat relevantními informacemi pro to, aby mohl činit informovaná rozhodnutí. Řadu takových informací stát má, nejsou však komunikovány napříč státní správou.
6. Je třeba zajistit, aby výkon státní správy vykonávali profesionální, motivovaní lidé.
7. Sama aplikace práva v konkrétní situaci musí vycházet ze zákonného podkladu a dostatečných informací o skutkovém stavu, na který má být zákon aplikován. Aplikace práva má být výsledkem subsumpce skutkového stavu pod právní normu, nikoli náhodné rozhodnutí. Produktem tohoto procesu pak je řádné zdůvodnění aktu aplikace práva, které tak není pouhým formalistickým požadavkem, nýbrž výsledkem přímo vznikajícím při kvalifikované aplikaci práva, a jako takové je potvrzením toho, že daný akt je zákonný a zároveň představuje nejlepší možné řešení problému.
8. Je třeba pracovat efektivně tak, aby při ochraně zdraví docházelo k co nejmenšímu zásahu do svobod jednotlivce. Není třeba využívat nástroje a postupy z doby Hegelových *Základů filosofie práva*.

Tyto teze představují určité minimum, co je třeba pro to, aby stát mohl skloubit dva protichůdné požadavky – svobodu a lidská práva na jedné straně a ochranu zdraví na straně druhé. Epidemie onemocnění Covid-19 je sotva poslední epidemií, která lidstvo postihne. Není ovšem ani epidemií první, způsob jejího řešení však naznačuje, že z předchozích událostí podobného typu nebyly učiněny žádné závěry a žádná zlepšení. Snad tomu bude v tomto případě jinak.

VII. LITERATURA

Alexy, Robert. „Menschenrechte ohne Metaphysik?“, *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, Volume 52, Issue 1 (2004)

Aristotelés. *Etika Nikomachova*, přel. Antonín Kříž (Praha: Rezek, 2013)

Aristotelés. *Politika*, přel. Pavel Vychodil (Praha: J Otto, c1895)

Böckenförde, Ernst-Wolfgang. „Die Entstehung des Staates als Vorgang der Säkularisation“, In: Ernst-Wolfgang Böckenförde, *Recht, Staat, Freiheit* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2016)

Bosanquet, Bernard. *Philosophical theory of the State* (Kitchener: Batoche Books, 2001)

de Montesquieu, Charles-Luis. *O duchu zákonů I*, přel. Hana Fořtová (Praha: Oikoymenh, 2010)

Derrida, Jacques. *Síla zákona*, přel. Miroslav Petříček (Praha: Oikoymenh, 2002)

Foucault, Michel, Giorgio Agamben a Sergio Benvenuto. „Coronavirus and Philosophers“, *European Journal of Psychoanalysis*, navštíveno 16. 5. 2021, <https://www.journal-psychoanalysis.eu/coronavirus-and-philosophers/>

Gerloch, Aleš. *Teorie práva* (Plzeň: Aleš Čeněk, 2017)

Gumplowicz, Ludwig. *Dějiny teorií o státu I.*, přel. Adolf Gottwald (Praha: Karel Stan. Sokol, 1911)

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (Stuttgart: Reclam, 2009)

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Základy filosofie práva*, přel. Vladimír Špalek (Praha: Academia, 1992)

Hérodotos. *Dějiny* 3.80–82. [cit. 7. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0125>

Hobbes, Thomas. *Leviathan*, přel. Karel Berka. Z pozůstalosti k vydání připravili Jiří Chotaš, Zdeněk Masopust a Marina Barabas (Praha: Oikoymenh, 2009)

Höffe, Otfried. *Lexikon der Ethik* (München: C. H. Beck, 1992)

Holländer, Pavel. „Soumrak moderního státu“, *Právník* 1 (2013)

Isensee, Josef. „Rettungsinsel in der Flüchtlingsflut?“, in: Otto Depenhauer a Christoph Grabenwarter (Hg.), *Der Staat in der Flüchtlingskrise. Zwischen gutem Willen und geltendem Recht* (Ferdinand Schöningh, 2016)

Isensee, Josef. „Staatsaufgaben“, in: Josef Isensee a Paul Kirchhof (Hrsg.), *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland. Band IV Aufgaben des Staates* (Heidelberg: c. F. Müller Verlag, 2006)

Jellinek, Georg. *Všeobecná státověda*, přel. Břetislav Foustka (Praha: Jan Laichter, 1906)

Kant, Immanuel. *K věčnému míru. O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*, přel. K. Novotný a P. Stehlíková (Praha: Oikoymenh, 1999)

Kant, Immanuel. *Metaphysik der Sitten* (Leipzig: Felix Meiner, 1945)

Kant, Immanuel. *Metaphysik der Sitten*. Unveränderter Abdruck 1945 der vierten Auflage von 1922 (Leipzig: Felix Meiner, 1945)

Kelsen, Hans. „Sociologická a právníká idea státní“, přel. Karel Engliš, in: *Sborník věd právních a státních XIV* (Praha: Bursík a Kohout, 1914). Reprintováno v Hans Kelsen – Ondřej Horák (ed.), *O státu, právu a demokracii. Výběr prací z let 1914–1938* (Praha: Wolters Kluwer, 2015)

Kelsen, Hans. *O podstatě a hodnotě demokracie*, přel. Václav Koenig (Praha: Orbis, 1933). Reprintováno v Hans Kelsen – Ondřej Horák (ed.), *O státu, právu a demokracii. Výběr prací z let 1914–1938* (Praha: Wolters Kluwer, 2015)

Kelsen, Hans. *Státní forma a světový názor* (Praha: Fr. Borový, 1937). Reprintováno v Hans Kelsen – Ondřej Horák (ed.), *O státu, právu a demokracii. Výběr prací z let 1914–1938* (Praha: Wolters Kluwer, 2015)

Kervégan, Jean-François. *The Actual and the Rational*, přel. Daniela Ginsburg a Martin Shuster (Chicago: The Chicago University Press, 2018)

Keyt, David. „Three Basic Theorems in Aristotle’s Politics“, In: David Keyt a Fred D. Miller jr. (vyd.), *A Companion to Aristotle’s Politics*. (Oxford/Cambridge (Mass.): Blackwell, 1991)

Kysela, Jan. „Stát jako obr na hliněných nohou. Opožděné poznámky k seriálu nad budoucností státu“, *Právník* 11 (2014)

Kysela, Jan. *Kolos na hliněných nohou? K proměnám státu a jeho rolí* (Praha: Leges, 2016)

Leisner, Walter. „Rechtsstaat – ein Widerspruch in sich?“, in: Walter Leisner, *Staat. Schriften zu Staatslehre und Staatsrecht 1957–1991*. Hrsg. Von Josef Isensee (Berlin: Duncker & Humblot, 1994)

Macchiavelli, Niccolò, *Kníže*. přel. Bedřich Pacák (Roudnice nad Labem, 1873)

MacIntyre, Alasdair. *Ztráta ctivosti*, přel. Pavla Sadílková a David Hoffman (Praha: Oikoymenh, 2004)

Menegoni, Francesca. „Elemente zu einer Handlungstheorie in der ‚Moralität‘“, in: Ludwig Siep (Hrsg.), *G. W. F. Hegel: Grundlinien der Philosophie des Rechts*, (Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2017)

Mulgan, Richard Grant. „Aristotle’s Doctrine that Man is a Political Animal“, *Hermes* 102. Bd., H. 3 (1974)

Navrátilová, Olga. *Stát a náboženství v Hegelově filosofii* (Praha: Oikoymenh, 2015)

Pavlíček, Václav. *Ústavní právo a státověda. I. Díl. Obecná státověda* (Praha: Linde, 2007)

Pippin, Robert. „Hegel, Freedom, The Will“, in: Ludwig Siep (Hrsg.), *G. W. F. Hegel: Grundlinien der Philosophie des Rechts*, (Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2017)

Popper, Karl Raimund. *Otevřená společnost a její nepřátelé II*, přel. Jana Odehnalová a Josef Moural (Praha: Oikoymenh, 2015)

Shaw, Carl K. Y. „Hegel’s Theory of Modern Bureaucracy“, *The American Political Science Review*, Vol. 86, No. 2 (Jun. 1992)

Schmitt, Carl. „Der bürgerliche Rechtsstaat“, in: Carl Schmitt, *Staat, Großraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916–1969* (Berlin: Duncker & Humblot, 1995)

Schmitt, Carl. „Rechtsstaat“, in: Carl Schmitt, *Staat, Großraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916–1969* (Berlin: Duncker & Humblot, 1995)

Schmitt, Carl. *Pojem politična*, přel. Otakar Vochoč (Praha: Oikoymenh, 2013)

Schmitt, Carl. *Politická theologie*, přel. Jan Kranát a Otakar Vohcoč (Praha: Oikoymenh, 2012)

Schmitt, Carl. *Verfassungslehre* (Berlin: Duncker & Humblot, 1995)

Skinner, Quentin. *O státě*, přel. Jakub Jinek (Praha, Oikoymenh, 2012)

Sobotka, Milan. „Co je rozumné, to je skutečné; a co je skutečné, to je rozumné“, in: Milan Sobotka, *Stati k Hegelově Fenomenologii a Filozofii práva* (Praha: Karolinum, 1993)

Sousedík, Stanislav. *Svoboda a lidská práva* (Praha: Vyšehrad, 2010)

Tacitus, Publius Cornelius. „Annales“, in: Publius Cornelius Tacitus, A. J. Woodman, R. H. Martin, *The Annals of Tacitus. Book 3* (New York: Cambridge University Press, 1996)

Vincent, Andrew. „The Hegelian State and International Politics“, *Review of International Relations*, Vol. 9. No. 3 (Jul. 1983)

von Mohl, Robert. *Enzyklopädie der Staatswissenschaften* (Tübingen: Laupp, 1872)

Waldron, Jeremy. „Can there be a democratic jurisprudence?“, *Emory Law Journal* 58 (2009)

Weber, Max. *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie* (Tübingen: Mohr, 1980)

Weyr, František. *Teorie práva* (Brno – Praha: Orbis, 1936)